

BABEŞ-BOLYAI TUDOMÁNYEGYETEM
BÖLCSÉSZETTUDOMÁNYI KAR
MAGYAR NÉPRAJZ ÉS ANTROPOLÓGIA TANSZÉK
Néprajz Mesteri

IX. ERDÉLYI TUDOMÁNYOS DIÁKKÖRI KONFERENCIA

Szalma Anna-Mária

A FÉNYKÉP MINT NARRATÍVUM

Kísérlet egy egyéni fényképállomány értelmezésére

Irányító

Dr. Keszeg Vilmos egyetemi tanár

Kolozsvár

2006. november 24-25.

1. Gondolatok a fotográfiáról

A fotográfia kétségbevonhatatlanul fontos és termékeny kapcsolatot tart fenn az etnográfia különböző ágaival. Hoppál Mihály szerint a fotózás önmagában is társadalmi cselekvésnek minősül, terméke pedig nagy mennyiségű dokumentumot tartalmaz.¹ A fotó a kéziratokhoz, filmekhez, hangzó anyagokhoz, műtárgyakhoz hasonlóan forrásnak minősül, mely által különböző jelenségeket lehet elemezni.² Forrás azáltal, hogy képes olyan „vizuális információt”³ átadni, amely más formában nem áll a kutató rendelkezésére, de forrás azáltal is, hogy az egyéb forrástípusok mellett, az intellektuális élményt vizuálissal kiegészítve illeszkedik bele a képződő (szöveg)korpuszba; mintegy segédanyagként, illusztrációként funkcionál⁴. A fénykép tehát dokumentum, s mint ilyen, dokumentál. Szemiotikai szempontból tehát a fénykép index, és nem ikon vagy szimbólum, indexikus jellegét hivatott bizonyítani az a tény, hogy mindmáig mint „jelentős dokumentumerővel bíró tárgyat értelmezzük”⁵. Első látásra ez logikusnak és egyszerűnek tűnik, ám alaposabb vizsgálódás után kiderül, hogy korántsem ilyen egyszerű megérteni a fényképeket, azok működését. Mit dokumentál a fénykép? Ha általánosítani akarunk, azt mondhatnánk, a fénykép a valóságot, annak egy részét mutatja meg nekünk, a reális élet valamely aspektusának dokumentuma. „Egy fotó megfellebbezhetetlen bizonyítéka annak, hogy egy bizonyos dolog megtörtént.”⁶ Ahol elbizonytalanodunk, ott a fényképhez folyamodunk, mert szeretnénk tudni azt állítani magunkról, hogy a valóságról értekezünk, így a fotót gondolkodás nélkül az „objektív” jelzővel ruházzuk fel.⁷ Nem véletlenül kapta a fényképezőgép lencserendszere az „objektív” elnevezést⁸, mely lencserendszer az emberi szemet helyettesíti a fényképezés aktusában.

De mi is a valóság? Ezen kérdés megválaszolása igen bonyolult és nem is tartozik szervesen dolgozatom témájához. A kérdés megfogalmazása azonban szükségesnek bizonyult, hogy a közvélemény (és olykor a kutatás) által a fotóra aggatott, de rá nem (minden aspektusában) jellemző tulajdonságoktól megfosszuk. A festészettől nem vár el senki ilyen mértékű objektivitást, sőt a festészetre általában egyenesen a „szubjektív” jelzőt ragasztjuk, pedig a fotográfia elődjeként könyvelni el sok kutató, s ha azt nézzük, hogy a kezdetekben úgy

¹ Hoppál 1992, 109.

² Granasztói 2004, 65.

³ Stemlerné Balog 1988, 5.

⁴ Lásd Orbán Balázs munkásságát, aki már a fényképezés korai fázisában is rögzített helyszíneket a technika kezdetlegessége ellenére is, ha csupán metszetként tudtak is bekerülni ezek a fotók a könyvekbe.

⁵ Béres 2004, 186.

⁶ Sontag 1981, 12.

⁷ Béres 1992, 3.

⁸ Bazin 1977, 515.

tűnt, hogy a festők kenyerét veszik el a gomba módra szaporodó fényképészeti (és festészeti) műhelyek és sok ügyes üzleti érzékkel rendelkező festőből lett fotográfus⁹, a festészet és fotográfia egymással kapcsolatba állítása nem tűnik indokolatlannak (nem beszélve arról, hogy maga a képiség is kapcsolatba állítja e két területet). Igen ám, csakhogy a fénykép az első „technikai kép”, melyet apparátus állít elő.¹⁰ A fénykép megszületése által először történik meg, hogy „a külső világ képe az ember teremtő beavatkozása nélkül, szigorú determinizmus jegyében, automatikusan formálódik meg.”¹¹ Ha a festő teremtő szerepétől különbözik is a fotográfus szerepe, mégiscsak van szerepe: a jelenség kiválasztásában, a „többi”-től való elkeretezésében, „kivágás”-ban, mely tulajdonképpen „kiemelő módszer”¹². És itt el is érkeztünk ahhoz a pillanathoz, amikor megkérdőjelezhető a fénykép objektivitása. Hiszen nem képes a valóságot mint olyan visszaadni, hanem annak egyszerre csupán egy aspektusát, ez pedig „önkéntes szelekció”¹³ eredménye, a fénykép „ennélfogva valamilyen átírás eredménye: a tárgy tulajdonságai közül csak azokat a vizuális tulajdonságokat ragadja meg, amelyek az adott pillanatban és egyetlen nézőpontban mutatkoznak meg.”¹⁴ Így tehát a fénykép „konvencionális rendszer”¹⁵-ként fogható fel. A fénykép egyszerre „rögzít és ábrázol”, valamint „szelektál és körülhatárol”¹⁶. A fotó „a tér és az idő vékony szelete”¹⁷, s így valóban elmondható, hogy „létezik vagy létezett valami olyasmi, ami a képen látható”¹⁸, de nem mondható el az, hogy a kép a valóságot adja vissza. A szakirodalomban legtöbb esetben az idézőjelbe tett „valóság”-gal találkoztam.

És még tovább haladhatunk ezen a vonalon. Mert az, hogy a fotográfus a fényképezés aktusában önkényesen elkeretez egy aspektust és azt rögzíti, az a fotográfia technikai lehetőségének is függvénye: csupán a lencse által befogható részletet lehet fotózni. De előfordulhat, hogy a lencse elé álló ember is akarva-akaratlanul torzít a „valóságon”, hiszen a fénykép nem csupán az emberi életmódról tájékoztat, hanem az „életviteli modellről”¹⁹ is, a fénykép nem feltétlenül azt mutatja meg, hogy a lefényképezett milyen, hanem, hogy „az illető

⁹ A fényképezés kezdeti fázisáról lásd pl: Kreilisheim 1998

¹⁰ Flusser 1990, 13.

¹¹ Bazin 1977, 515.

¹² Végvári 1977, 72.

¹³ Bourdieu é.n., 226.

¹⁴ Uo.

¹⁵ Uo.

¹⁶ Fejős 1999, 6.

¹⁷ Sontag 1981, 30.

¹⁸ U.ő. 12.

¹⁹ Kunt 2003, 72.

egyén (réteg) milyennek szeretné látni önmagát²⁰. A fénykép ezen jellegzetességéről itt nem kívánok hosszabban értekezni, a továbbiakban, példákkal alátámasztva bővebben esik majd szó róla.

A fénykép „egy kémiai úton létrejött képmáskészítő eljárás eredménye”²¹. A (fény)kép „mágiája”²² megjelenésétől kezdve hatalmába kerítette mind készítőit, mind készítettőit, használóit²³, a technika fejlődése és megfizethetővé válás következtében már a 19. század végén is ritka az a család, amelyiknek ne volna egy-két műtermi fotográfiája²⁴. Mai világunkban valósággal elárasztanak a fényképek, hiszen távol vagyunk már attól a pillanattól, amikor Daguerre-nek 1840-ben sikerült ezüstlapon átmenteni egy pillanatot az utókornak, de ehhez cserében lencsevégre kapott áldozatának kerek egy órát kellett mozdulatlanul ülnie.²⁵ A felszerelés és a technika a századfordulóig egyszerűsödött ugyan, de nem annyira, hogy a műtermekből, mesterek (?) kezéből kikerülhessen a fényképezés. A Kodak jelszava, mellyel piacra dobta az első kézi gépet, mérföldkövet jelentett a fotográfia történetében: „Ön csak nyomja meg a gombot, a többi a mi dolgunk.”²⁶ Attól a pillanattól is meglehetősen távol vagyunk, amikor a család számára valódi ünnep a pillanat, mikor villan a vaku, és ez tükröződik az előhívott képen is. Ma ott tartunk, hogy a fotográfia²⁷ „deszakralizált” világában már meg sem lepődünk, ha elődeink számára elképzelhetetlen intim pillanatot szemlélhetünk olyan emberekről, akiket még csak nem is ismerünk. A sztárok, politikusok életébe akarva-akaratlanul bepillantunk, legújabbban az ún. valóságshow-k megnyitották az utat a kis ember felé: tulajdonképpen bármely pillanatát elleshetjük némely embernek. „Napjainkban, amikor a Gutenberg galaxis alkonyáról egyre többet beszélünk, amikor az információk több mint 75%-át már nem a nyomtatott betű, hanem képek útján nyerjük, a tudomány nem lebecsülendő feladata a képeknek az ember életében betöltött szerepét tisztázni. A kép az emberiséggel együtt született, vele élt és él, visszatükrözi az emberi létet a képalkotásban éppúgy mint a

²⁰ Balog 1988, 6.

²¹ Kunt 2003, 134.

²² Romsics 2000, 79.

²³ Természetesen a fénykép, mint minden újdonság, félelmet is keltett az akkori emberben, s számos gyanúsításra adott okot. Ilyen például az a hiedelem, hogy a fotográfus „aranycsinálás céljából” gyűjti a napsugarakat, vagy hogy apparátusa lencséjéből különleges, gyógyító erők áradnak.

Kreilisheim 1998, 12.

²⁴ Uo.

²⁵ A fotográfia történeti alakulásáról általánosan és Magyar vonatkozásban lásd Kreilisheim 1998.

²⁶ Uo.

²⁷ Talán nem is helyes már ez esetben fotográfiáról beszélnünk, hiszen az élet minden területéről mindenféle képek készítése bárki számára elérhető, és ez nem egyenlő a még ma is működő művészetként felfogott fotográfiával.

képfogyasztásban.”²⁸ A fénykép megtalálta helyét a kultúrában – enkulturálódott²⁹ –, a különböző tudományokban³⁰, valamint a társadalomban is. E bonyolult kapcsolathálót próbálom a következőkben áttekinteni.

1.1. A fénykép és a kultúra, társadalom

Ahhoz, hogy a fotográfia és a kultúra közötti bonyolult kapcsolathálót felgöngyölítsük, elsősorban tisztáznunk kell a kultúra fogalmát. Ezen esetben a Kunt Ernő által javasolt kultúraderfiníciót használom: „legtágabb értelemben azon szerzett (agenetikus) ismeretek összessége, melyek az ember közösségi létéhez szükségesek, s azt lehetővé teszik”³¹. A fénykép esetében elsősorban egy vizuális kultúráról beszélhetünk, a fenti kultúra-meghatározásból következően azon szerzett információkat jelöli, melyek vizuális úton (a szem – az ember legfejlettebb érzékszerve – által) jutnak el az emberhez, a kultúra használójához. A fénykép kulturális környezetünk szerves része³², s mint ilyen az ember természetesen viszonyul valahogyan hozzá. Ez a viszonyulás több szinten is tettenérhető.

A fényképhez alapvetően kétféle képpen lehet viszonyulni (akár egyszerre is): 1. mint „fizikai tárgyhoz” és 2. mint „társadalmi entitáshoz”³³. Ez a felosztás nem tekintendő éles elhatárolásként, hiszen a fénykép tárgyi mivoltában is implikál társadalmi vonatkozásokat³⁴, azonban a fénykép jobb megismeréséhez van szükség erre a kategorizálásra.

1.1.1. „A film és a tévéműsor megvilágítja a falat, föl villan és kialszik; az állókép viszont tárgy is, súlytalan, olcsón előállítható, könnyen hordozható, gyűjthető, tárolható.”³⁵ Tárgyként lehet dísz, dekorálhatjuk vele környezetünket, s így a többi környezetet díszítő tárggyal lép kapcsolatba. A fénykép emlékeztet is, tehát az embert körülvevő más emléktárgyakkal is kapcsolatba hozható³⁶. A néprajz és a fotográfia kapcsolatában jelentős változás figyelhető meg: korábban a fénykép mint valamely néprajzi jelenség „képi

²⁸ Tarcai 1996, 453.

²⁹ Kunt 2003, 134.

³⁰ A fényképezőgép, videó a kultúra “nonverbális” területeinek kutatását tette lehetővé új megközelítésben. Olyan tudományterületek jöhettek létre, mint a kinéziskutatás, proxemika, koreometrika. Kunt. 1995, 25.

³¹ Kunt 2003, 151.

³² Erről lásd bővebben: Kunt 2003, 72-73.

³³ McLean 1982, 173.

³⁴ A dísz tárgyként használt fénykép szinte mindenkinél megtalálható, a fényképek teljes hiánya egyfajta társadalmonkivüliséget jelezhet. „Itt a fényképek hiánya a kapcsolatok elvesztésére utal.” Montvai 1985, 141.

³⁵ Sontag 1981, 9.

³⁶ Fejős 1999, 5.

reprezentációja” volt érdekes, mára már maga is „néprajzi témává”, „kutatás objektumává”³⁷ vált, tárgyi mivoltában is a figyelem középpontjába került³⁸. A múzeumok manapság már nem csupán azért gyűjtik a fotókat, hogy dokumentálni tudják az adott tájegység, település viseletét, népszokásait, hanem a fénykép mint értékes muzeális tárgy kerül be az ezzel (is) foglalkozó intézményekbe. Ebben a vonatkozásban bejön a (mű)tárgy anyagi mivoltának kérdésköre is a kidolgozás, konzerválás, tárolás által³⁹.

1.1.2. A fénykép mint társadalmi-kulturális jellegű entitás kapcsán szót kell ejteni a képmásábrázolások előzményeiről és funkciójáról. Amennyire hasonlít a fénykép mint tárgy a többi tárgyra, annyira különbözik is tőlük, s ezt a másságot a „kép-jellege”⁴⁰ adja. Ebből fakadóan kutatásakor „olyan sajátos kérdések is felmerülnek, mint a megjelenítés ténye, az ábrázolás és a vizuális konvenciók problémája”⁴¹. A magyar paraszti közösségekre az emberábrázolás az egyéni jegyek kidomborítása érdekében nem volt jellemző.⁴² Tipizáló, közösségi jegyeket hangsúlyozó ábrázolás természetesen létezett és létezik. Ezen látszólagos diszkrepancia ellenére is az immár több, mint 140 éves múltra visszatekintő fotográfia „így vagy úgy valamennyi társadalmi réteg anyagi és szellemi műveltségébe beilleszkedett”⁴³. William McLean a fénykép szemiotikai jellegű megközelítésének lehetőségeiről írt munkájában említi, hogy a fénykép (akár az összes képmás) nem „anyagi struktúra”-ként válik érdekessé, hanem a „tartalom” által, „amellyel egy társadalmi csoport [...] tagjai itatják át” – azon csoport, amely használja, amely számára értéket képvisel⁴⁴. A fényképekhez kapcsolódik bizonyos esztétikai értékítélet, de ezt elsősorban „kulturális modellek irányítják”⁴⁵.

A 19. század 60-70-es éveitől az I. világháborúig a kép tömegcikké kezdett válni, egyre inkább kezdett szakítani az arisztokrácia portré-fest(tet)ő hagyományától, s így kezdtek „kitapinthatóvá” válni „a fotográfia és a társadalom kölcsönhatásának első jelei”⁴⁶. „A fotográfia hatása a kultúrára elsősorban nem esztétikai, hanem szociológiai, kultúrtörténeti és társadalmi probléma.”⁴⁷ A fénykép ajándékozása egyre elterjedtebbé vált széles társadalmi

³⁷ Béres 1999, 87.

³⁸ Fejős 2004, 19.

³⁹ Erről bővebben: Kincses 2000, 8.

⁴⁰ Fejős 1999, 5.

⁴¹ Uo.

⁴² Kunt 2003, 93.

⁴³ Kunt 2003, 72.

⁴⁴ McLean 1982, 173.

⁴⁵ Bourdieu 1982, 234.

⁴⁶ Tarcai 1996. 454.

⁴⁷ Montvai 1985, 8.

rétegekben, mely által kimutathatóvá vált egy bizonyos kapcsolatháló.⁴⁸ A viszonylagos sérülékenysége ellenére is időtálló, több generáción keresztül is fennmaradó fotó a megjelenített ember (csoport) életidején túlmutatva az utókor számára is beszédes maradhatott. Arról, hogy tulajdonképpen mit is beszélt el az utókor számára a fénykép, dolgozatomban még kitérek, annyit mindenképpen meg kell itt említeni, hogy a fénykép meglehetősen „képlékeny”⁴⁹ kategória, hiszen egy jelrendszerrel operál, mely az ideálist, a mitológikust hivatott közvetíteni. A dekódolás hibásságával a megörökített fotó már nem törődik, nem törődhet, hisz a fotográfia élete hosszabb az emberi életnél. A fénykép tehát nem reprodukál csupán, hanem cselekvési és létezési mintákat terjeszt, „egy szándékozott, elérendő vagy megvalósítandó eszmét valósít meg; nemlétezőből létezőnek tekintendő tényé alakítva ezt az elképzelést.”⁵⁰ A fénykép mind készítését, mind használatát tekintve cselekvésformaként (is) értékelhető, ugyanis a fényképezés aktusa szerepjáték abban az értelemben, hogy mindkét félnek (fényképező és fényképezett) ismernie kell a „fotografálás szabályait”, szabályjáték abban az értelemben, hogy „pontos civilizációs és kulturális szabályok határozzák meg a lefényképezhető és le nem fényképezhető dolgokat, illetve helyzeteket”.⁵¹ A fotográfia kezdeti szakaszában készült képeket összevetve a napjainkban, egyre nagyobb számban készült fényképekkel, tetten érhető az a folyamat, mely során a fényképezés fokozatosan rítusból emlékezési alakzattá vált. E folyamat bővebb kifejtésére a további alfejezetekben kerül sor, lebontva a család, illetve az egyén szintjére figyelembe véve Kunt Ernő *A fénykép a parasztság életében* című munkájának következtetését: „azt tarthatjuk legjellegzetesebb funkciójuknak⁵², hogy szerves részét képezik annak a folyamatnak, amelynek révén a kollektív kulturális hagyományok (folk-lore) mindinkább családi hagyományokká (family-lore) váltak, hogy elvezessenek a korunkban kifejlődő egyéni hagyományokhoz (individual-lore)”⁵³.

1.2. A fénykép és a mikrotársadalom egy egysége: a család

A fotó beépülése a társadalomba természetesen azáltal mehetett végbe, hogy elsősorban a polgári-parasztpolgári családok integrálni tudták, kiegészítve, olykor helyettesítve ezáltal az őket körülvevő írott dokumentációt.⁵⁴ A 20. század eseményei már tükröződtek a

⁴⁸ Tarcai 1996. 458.

⁴⁹ Béres 1992, 3.

⁵⁰ Montvai 1985, 19., 107.

⁵¹ Montvai 1985, 19., 118.

⁵² A paraszti használatban levő fényképekre utal.

⁵³ Kunt 2003, 114.

⁵⁴ Bartha 2003, 102.

családok által őrzött fényképgyűjteményekben is, hozzájárulva a nyilvános történelemhez⁵⁵ azáltal, hogy annak történéseit családra, személyre szabva jeleníti meg. A családkutatás szempontjából elengedhetetlenül fontos az illető család fotóhagyatékának tanulmányozása (is). „A családi albumok a család életének képes krónikái” – mondja Örsi Julianna a Festmények, fényképek, filmek a családi emlékezés szolgálatában című munkájában⁵⁶. A fotográfia így igen fontos szerepet kap az egymást követő generációk kapcsolattartásában, miközben a kutatónak is információt ad a „társadalom legszűkebb szférájáról”⁵⁷. A 20. században – melyet a kép századának is neveznek – leggyakoribbak a családi vagy privát fényképek.⁵⁸ Az 1980-as évektől kezdődően a társadalomtudományos diszkurzusban a családi fényképek mint „emlékezhordozó és –konstruáló” tárgyat értékelik. „A ráruházott szerepnek megfelelően – azaz hogy a valóság pontos megragadására képes –, a kezdetektől fontos eszköze mind az egyéni-kommunikatív, mind a kollektív-kulturális emlékezetnek.”⁵⁹ Véleményem szerint igen természetes az, hogy a család intézménye él a fénykép-adta lehetőséggel, hogy önmagáról „beszéljen” a kortársaknak és az utókornak. A 20. század elejével elkezdődik a nagycsalád intézményének felbomlása⁶⁰, az együvé tartozás illúziója a fényképekben megmarad, létrejön egy virtuális család, mely hisz abban, hogy „ha dokumentálni” tudja, „hogy létezik még az egész, úgy azt nem is lehet megkérdőjelezni”⁶¹. Susan Sontag szavaival élve: „A fényképezés éppen akkor válik a családi élet szertartásává, amikor Európa és Amerika iparosodó országaiban sebészkes alá kerül a család intézménye. Miközben a nagycsaládból kiválik a kiscsalád, ez a nyomasztóan zárt egység, megjelenik a fénykép, hogy megörökítse és jelképesen helyreállítsa a családi élet fenyegetett folytonosságát és már-már megsemmisülő kiterjedtségét.”⁶² Kutatóként megkérdőjelezhető, de véleményem szerint (s úgy tűnik, kutatásom is ezt igazolja) ez sohasem kérdőjeleződik meg a fényképet készítettő, használó ember, család által. A családi albumok, de az albumokon kívül őrzött családi fényképek is mind a család történetét hivatottak elmesélni, mely történetben az adott család hisz, érdemesnek tartja elmesélni az utódoknak, érdemesnek tartja együtt nézegetni a már meglévő

⁵⁵ Kunt 2003, 133.

⁵⁶ Örsi 2003, 112.

⁵⁷ Örsi 2003, 114.

⁵⁸ „A két fogalmat egymás szinonimájaként használom.”

Béres 2004, 190.

⁵⁹ Béres 2004, 193.

A kommunikatív és kollektív emlékezetéről lásd Assmann 1999.

⁶⁰ Tarcai 1996, 459-460.

⁶¹ Béres 1992, 4.

⁶² Sontag 1981, 16.

és az újonnan érkező tagokkal. A fényképek megmutatása a családba való befogadással egyenértékű, a fényképek nézése a családtag számára emlékezési rítus, a jövőbeli családtag számára beavatási rítus⁶³. A családi fotók ugyanakkor túlmutatnak a család keretein, a „külvilág”, a szélesebb társadalmi rétegek felé közvetíti önmön kapcsolathálóját (a családon belüli vérségi kapcsolathálót is, de család és a már említett szélesebb körök közötti kapcsolatrendszer, társadalmi beágyazottságot is⁶⁴) vizuális úton, mely ugyanazt a szerepet töltheti be, „mint az adott kapcsolatrendszer verbális megnyilvánulásai”⁶⁵. A családi fényképezés „végtermékei nem különálló kijelentésekként érthetők meg”, hanem „kommunikációs folyamatként”⁶⁶.

A családi albumok, fotóállományok is természetesen magukon viselik az egyetemes változások jegyeit: míg nagyanyáink házasságkötésének pillanatát féltve őrzi egy-egy kép, addig a közelmúltban lezajlott esküvőkön, lakodalmakon már külön erre a célra felfogadott ember vigyáz arra, nehogy rögzítés nélkül szálljon el az ifjú pár valamely pillanata. Ennek egyenes következménye a régi, szépen „berendezett”, kronologikus szempontokat érvényesítő albumok megszűnte, hiszen a fényképek kaotikus rengetegében már igencsak nehéz egy rendszert kialakítani és azt fenn is tartani. E tartalmi, kivitelezésbeli változás együtt jár egy viszonyulásbeli változással is. A kisebb számban készült képeket a család nagy becsben tartotta, a kivételes alkalmat, melyből a fénykép készült, valódi ünnepnek tekintették. A fénykép „csak azokat a pillanatokot rögzíti, amelyeket ünnepélyességük kiszakít az időbeli áramlásból”, anyagválasztása „a tradicionális világszemlélet kategóriáinak és kánonjainak”⁶⁷ rendelődik alá. A családi fényképállomány tehát szelekció eredménye (hiszen fizikailag is lehetetlen volna abszolút mindent rögzíteni képekben), létezik egy „képzeletbeli lista” arra vonatkozóan, hogy mi fényképezhető és mi nem. „Érthető, ha ezen a virtuális listán csak a boldogság, illetve csak az szerepelhet, ami a családi memória örökülhagyásához fontos.”⁶⁸

A fénykép és család viszonyáról a dolgozat során lesz még szó – az eddig felsorolt jellemzők példaanyaggal is bővülnek, s az esettanulmányon keresztül remélhetően még inkább átláthatóvá válnak.

⁶³ Erről lásd még: Montvai 1985, 140.

⁶⁴ Örsi 2003, 114.

⁶⁵ Montvai 1985, 146.

⁶⁶ Musello 1984, 60-61.

⁶⁷ Bourdieu 1982, 228.

1.3. A fénykép és az egyén

Ami a fénykép és család viszonyáról elmondható, az nagy vonalakban elmondható az egyén viszonyulásáról is a fotóhoz. Mégis indokoltnak tartom e probléma rövid kifejtését, ugyanis a tradicionális (magyar) kultúra és kutatás számára az egyéniség viszonylag újnak számít. A bevezető fejezetben szoltam már arról, hogy a magyar népművészetben igen kevés az emberábrázolás. Az ennek ellenére előforduló emberábrázolások „sematikusak, jelszerűek, inkább tipizálók, mint individualizálók”⁶⁹. A fénykép pedig elkerülhetetlenül individualizál, hiszen annak az egyénnek a fizikai tulajdonságait tükrözi, akiről készült. Ennek ellenére a fénykép uniformizál is, hiszen a fényképezettek „pózt” vesznek fel, szerepet alakítanak. „Minden egyes szerepnek megvan a maga jelrendszere, póza, gesztusa”⁷⁰. A 20. század első felében még „nem az énábrázolásról szól”⁷¹, hanem az imént említett szerep(ek)⁷² felvállalásáról. A hangsúly a szerepre utaló jegyek felvállalásán van, nem azon, hogy az én egyedi és megismételhetetlenként, minden másik egyéntől különbözőként, eredetiként tűnjön fel. A néprajztudománynak (is) fel kellett figyelnie az egyénre, itt csak utalásképpen említem a mára már igen gazdaggá és népszerűvé vált kutatási anyaggal rendelkező egyéniségkutatást annak minden aspektusával. „A személyiségnek a 19. század színpadán való megjelenésében hangsúlyos szerep jutott a fényképnek.”⁷³

2. Célok, módszerek.

Dolgozatom kiindulópontjául Béres István *Elfelejtett képek egy terepgyakorlatról* című munkájának néhány gondolatát használtam fel, mely amellet érvel, hogy „a fotó (akár akció-, akár a hétköznapokban használt fényképekről van szó) nem egyszerűen események rögzített formájaként viselkedik, hanem narratívák kiváltójaként is, melyek egyaránt szólhatnak az eseményekről és a képekről. [...] Azaz ugyanarról a dolgról [...] már két változatunk van: kép(ek) és szöveg(ek), és ehhez fog kapcsolódni az értelmező által gyártott metaszöveg mint a kutatás egyik végterméke.”⁷⁴ A fénykép természetéről folytatott értekezés valamint az eddig elvégzett kutatás tükrében saját feltételezésem – melyet várhatóan a téma kifejtése igazolni fog –, hogy a fényképek maguk is felfoghatók narratívumként, maguk is egy élet történetét

⁶⁸ Bogdán 1999, 91.

⁶⁹ Kunt 2003, 93.

⁷⁰ Béres 1992, 18.

⁷¹ Bartha 2003, 103.

⁷² Például: fiatal lány, legény, katona stb.

⁷³ Béres 2004, 190.

⁷⁴ Béres 1999, 87-93.

dokumentálják. Az adott élet jelentős eseményei nem csupán az életről forgalmazott szövegekben jelennek meg, hanem a lakótérben megjelenő fényképeken, családi fotóalbumokban, vagy az egyéb helyen tárolt fotók valamelyikén is. Azt próbálom kimutatni, hogy az egyént körülvevő fényképek éppoly beszédesek lehetnek, mint az egyénhez kapcsolódó más dokumentumok, szövegek. Kutatásmódszertani szempontból sem elhanyagolandók a fényképek vizsgálata által kínálkozó lehetőségek: felmutatható ezáltal is egy egyén társadalmi beágyazottsága (pl. hány fényképet őriz az általam vizsgált személy és ezekből hány fotón jelenik meg, összesen hány emberrel fényképeződött életében adatközlőm, az ezen belüli megoszlások kimutatása stb.), kirajzolhatók családon belül létező erővonalak. Ez csupán néhány felvillantott lehetőség, a teljesség igénye nélkül. Dolgozatom elsősorban arra vállalkozik, hogy bebizonyítsa: a fényképek maguk is viselkedhetnek narratívumként, ugyanakkor rákérdez arra, hogy a narratívumként felfogott fényképállomány tulajdonképpen mit képes „elmondani” az egyénről és mit nem. Nem állítom azt, hogy a fotóállomány önmagában elegendő lenne egy élettörténet rekonstruálására. Megfogalmazódott bennem az a kérdés is, hogy nem helyesebb-e megkonstruálásról beszélni. Nem állítom, hogy a fényképek által kínált narratívum – amennyiben valóban beszélhetünk ilyenről – fontosabb más narratívumoknál. Észre kell azonban vennünk, hogy a mára már teljesen enkulturálódott fénykép hasznosan bevonható, bevonandó vizsgálódásunk homlokterébe. Kutatásom esettanulmányként (is) felfogható, hiszen egyetlen személy konkrét esete által próbálom a fénykép-kínálta lehetőségeket bemutatni. A fénykép mint narratívum nem az egyénről szóló egyetlen narratívum, hanem egy a narratívumok közül, mely ugyanúgy hozzájárulhat az élettörténet re- vagy megkonstruálásához, mint a többi, (egyéni) életről szóló (szóbeli vagy írott) történet.

2.1. Az általam vizsgált fényképanyagot özv. Kercsó Ferencné szül. Benedek Irma⁷⁵ tulajdonában levő teljes⁷⁶ fényképállomány képezi (mintegy 715 kép⁷⁷). A teljes fényképállományt számítógépre vittem, fokozottan odafigyelve a B.I. által alkalmazott osztályozási, csoportosítási módra: az albumban található képeket A jelzéssel láttam el, ezt követi az oldal sorszámát jelölő számjegy, majd az oldalon belül kapott sorszám (így például az A1.2.7 jelzésű fénykép az általam először feldolgozott album második oldalán található

⁷⁵ A továbbiakban B.I., ő anyai ágon nagymamám.

⁷⁶ Teljesnek a kutatás pillanatában nevezhető, ugyanis egyébként ez az állomány változik, erről a dolgozat további részeiben szó lesz. Ugyanakkor ez kizárja azokat a fényképeket, amelyek a család egyéb tagjainál vannak, de B.I. élete szempontjából relevánsak lehetnének egy másfajta megközelítésben.

hetedik kép). A borítékokban tárolt képek **B** jelzést kaptak, ezután a boríték sorszáma és az adott fotó sorszáma következik (pl. B17.3: tizenhetedik boríték harmadik fényképe), a bekeretezett képek **K** előjelzést kaptak. A borítékon belüli sorrendet nem bontottam meg, de a borítékok sorrendje esetleges. A fényképeken megjelenő szövegeket (hátdoldalon datálás, lokalizálás, ábrázolt személyek/tárgyak megnevezése kézírással, vagy cégjelzések, az előlapra nyomtatott „gyári” szövegek, mások által írt ajánlások, idézetek stb.) a fénykép mellé számítógépre vittem, jelölése megegyezik a fényképével, jelzettel ellátva.

2.2. Kutatásom jelentős mozzanatát képezi a fényképek kínálta (élet)történet valamint az írott és szóbeli élettörténetek összevetése, ezért több és többféle szöveget vontam be vizsgálódásomba, melyeket B.I. hozott létre kutatói felkérésre vagy saját indíttatásból. Az így megképződött narratív és vizuális-narratív reprezentációk egymás kontrollanyagaként funkcionálhatnak a kutatásban. Ez a viszony nem az egyes narratívumok igazságtartalmát hivatott dokumentálni, nem célom a megélt események és a narratív reprezentációk közötti diszkrepancia kimutatása. Az élettörténetek hitelességének problematikája egyrészt a felvállalt szerzőség, másrészt „szimbolikus reprezentáció” volta miatt igen komplex⁷⁸, dolgozatomban nem erre a kérdésre keres lehetséges válaszokat. Mégis azt kell mondanom, hogy a kutatásban a meglévő átfedések mellett éppen a vizuális és narratív reprezentációk közötti eltérések lesznek igen beszédesek, fontosak: mi az, amiről fotó készült, mi az, amiről B.I. történetekben emlékezik, mi az, amit mindkét médium közvetít, van-e olyan réteg, amely élesen elzárkózik egyik vagy másik médiumtól (ami nem beszélhető el/írható le vagy ami nem fényképezhető/fényképezendő le). A melléklet párhuzamos szerkesztése (páros oldalakon a fényképeket, a páratlan oldalakon a fényképen megjelenített mozzanathoz, életszakaszhoz tartozó írott/elbeszélt szövegeket közlöm) szemléletesen mutatja ezt a viszonyrendszert.

A felhasznált szövegek alapvetően négy típusba sorolhatók, egy-egy típuson belül egy vagy több szöveg is található:

2.2.1. Fényképeken megjelenő szövegek. Ezek azok a szövegek, amelyek elválaszthatatlanul összekapcsolódnak egy-egy fényképpel, ezek azok a szövegek, amelyeket a fényképekre írtak. Ezeknek egy részét B.I. írta, ilyenek például az A1, A2 jelzésű fotóalbumok fényképeinek nagy része, melyekre B.I. készítésének évét írta rá piros filctollal – a fénykép fehér keretére. A fényképek hátdoldala is igen beszédes lehet. A fényképeket kísérő rövid

⁷⁷ Számban ez több a több példányban meglévő fényképek miatt, ez a szám azt jelöli, hogy 715 különböző fotó van B.I. tulajdonában.

⁷⁸ Keszeg 2005, 3.

szövegek legnagyobb része rendkívül információközpontú: a címzettet, a címzőt, a megjelenített személyek, tárgyak, helyek, helyzetek megnevezését, a fényképkészítés alkalmát jelölik meg, rendkívül szűkszavúan. Egy másik részük nem elsősorban az információközlésre törekszik, hanem inkább dedikációkat tartalmaz (kicsengetési kártyák, dédunokákról küldött kép, esküvő alkalmából készült kép stb.) Az információkat ezek is továbbíthatják (küldőjük datálja, aláírja a képet), azonban a hangsúly a fénykép ajándékként való átadására esik. Leggyakoribb formula a „sok szeretettel”, „üdvözlettel”. Kivételes esetben ezek a szövegek is lehetnek terjedelmesebbek: B.I. középső fia súlyos agyműtete után az Ausztriából küldött kép hátára egész levelet írt (B12.37).

2.2.2. Fényképeket értelmező szövegek. Ide tartoznak azok a – jobbra rövid – hozzáfűzések, amelyek egy-egy fotóhoz kapcsolódnak. Ezeket B.I. kezében az adott fényképpel fogalmazta meg, mondhatni elég „szűkszavúak”, bár információban igen gazdagok ezek a többnyire egymondatos értelmezések. A fényképkészítés alkalmát, és/vagy helyszínét, időpontját jelölik, esetleg készítőjéről/készítettőjéről ad információt. B.I. gyermek- és leánykorára emlékezik legszívesebben, ezt bizonyítja az is, hogy ezt írásban is megörökítette, a szóbeli élettörténetekben is hangsúlyozza, hogy életének igen kellemes időszaka volt ez. Ezért a kutatás során ezeket a fényképeket egyenként a kezébe adtam és megkértem, mondja el, amit gondol róluk. Számszerint 64 fotóról van szó, melyek gyermekkorától eljegyzéséig készültek róla. Az életének más szakaszaiban készített fényképek száma jóval nagyobb, ezért a többi fotó ilyen jellegű értelmezése nem valósulhatott meg, B.I. számára túlságosan fárasztó lett volna.

A 715 fényképből 25 kiemeltebb szerepet kapott⁷⁹: 2003 nyarán készítettem az említett fotók alapján interjút, amelyben élettörténetének elmesélésére kértem fel B.I.-t, irányítónak használva a képeket. A képek kiválasztása jórészt önkényesen történt, irányelvem volt, hogy minden életciklusnak, fordulópontnak legyen közöttük képviselője. Adatközlőm véleményét is kikértem, ő rendezte időrendi sorrendbe azokat, ugyanakkor az általam kiválasztott 24 kép mellé az ő javaslatára vettem be a 25-iket. A beszélgetés során a bevezető, ismertető felkérésen kívül nem tettem fel kérdéseket, szabadon hagyva a beszélgetés lefolyását. Ennek a beszélgetésnek ő maga adott címet is: *Rövid visszaemlékezés életem történetére*. A keletkezett szöveg besorolását a fényképeket értelmező szövegek közé az teszi indokolttá, hogy valójában itt is a fényképek fizikai valóságukban generálták a létrejövő szöveget.

⁷⁹ Ezeket számítógépre vitelükkor I jelzéssel láttam el.

2.2.3. Fényképekről szóló szöveg. Ebbe a kategóriába az az interjúszöveg került, amely a fényképek használatára (tárolására, B.I. életében betöltött funkciójára,) kérdez rá, vagy a fényképez(ked)és alkalmairól ad hírt – B.I. megfogalmazásában. Ez esetben a fényképek nem fizikai valóságukban képezték a beszélgetés alapját, csupán általánosan utaltam kérdezéskor rájuk, s B.I. is ilyen általános értelemben említette a fényképeket. Ugyanakkor ilyen jellegű szövegek beékelődhetnek a fényképeket értelmező szövegek közé is: egy adott fénykép értelmezése tartalmazhat olyan megnyilatkozásokat, amelyek a fényképet használó emberre vonatkoznak. Ilyen például az I8 jelzésű fénykép, melynek értelmezésekor B.I. a fénykép készítésének körülményeit írja le, miközben megfogalmazza azt is, hogy a fénykép mennyire volt elérhető számára abban az időben (1941-ben, B.I. leánykorában).

2.2.4. Élettörténet(ek). 2005 december 30-án készítettem interjút B.I.-vel, melynek célja az volt, hogy elmondja élete történetét. Fontosnak tartottam, hogy sor kerüljön ilyen jellegű beszélgetésre az élet(történet) minél jobb megismerése érdekében. A B.I. számára valóban fontos – sorseseemény súlyával bíró – események ebben a szövegben megfogalmazódhattak, megképződtek a „befutott” életpálya csomópontjai. Elengedhetetlenül fontosnak tartom a szóbeli megnyilvánulást, a fényképektől „mentesen” megképződő szöveget, mert ez ad lehetőséget arra, hogy összevethető legyen: az, ami fontos B.I. számára, és megfogalmazódik ebben a szövegben, az fontosként jelenik meg akkor is, ha csak a fényképeket szemléljük? A bevezető részben szoltam már a képződő szövegek esetlegességéről, „rekonstruktív jellegéről”⁸⁰: ezek mindig az adott időintervallumban alakulnak olyanná, amilyenek, s nagymértékben függenek az aktuális lelki- és egészségi állapottól, a rendelkezésre álló időtől, a beszédhelyzettől, a jelenlevő „hallgatóságtól” vagy annak hiányától stb. Ezen szöveg esetében is igyekeztem minél kisebb mértékben beavatkozni kérdéseimmel, bár helyenként kifejezetten megkívánta a beszédhelyzet néhány segítő jellegű kérdés megfogalmazását.

Ebbe a kategóriába sorolható az *Emlékezéseim a gyermekkorról* című anyag is, bár több szinten is különbözik az előbbi szövegtől: írott szöveg, B.I. saját indítatásból írta, s nem kutatói felkérésre. Gyermek- és ifjú korát öleli fel ez az írott visszaemlékezés, s a *Rövid visszaemlékezés életem történetére* című, 2.2.2. alpontban bemutatott szöveg gyermekkorra és ifjúságra vonatkozó részének több eseményével találkozhatunk ismét ebben a szövegben. A referenciáját tekintve „élettörténeti epizód”⁸¹-ként felfogható szöveg értékelhető úgy is, mint az

⁸⁰ Niedermüller 1988, 383.

⁸¹ Keszeg 2005, 1.

elbeszélte élettörténet (mely a maga rendjén a genealógia jegyeit is magán viseli azáltal, hogy az elődök életét a saját élet történet részeként beleszővi, ugyanakkor a gyermekeiről való epizódban azok életének történetét is summázza, beleszővi a szövegbe) egy kiragadott és újra kidolgozott részlete, de tekintve, hogy az elbeszélte élettörténetnél korábban keletkezett, inkább úgy kell értékelnünk, mint egy, a leírás által rögzített változata az élettörténet egy epizódjának, melyet aztán a későbbiekben elő lehet venni, felhasználni, beépíteni az újonnan fo(r)galmazott történetekbe. Ezt támasztja alá az is, hogy a fényképek alapján elbeszélte élettörténetben hivatkozik is erre a szövegre: *Még elmondanék egyet, oda le van írva /.../*

Szót kell itt ejteni mindenképpen a közöttünk levő kapcsolat természetéről. Itt nem csupán egy kutató-kutatott közötti viszonyról van szó, hanem egy unoka-nagyszülő viszonyról is, amely elkerülhetetlenül rányomja bélyegét mind a B.I. által létrehozott szövegekre, mind az általam létrehozott metaszövegre. B.I. családjának én is tagja vagyok, fényképállományában rólam is vannak fényképek (én magam is küldtem neki fotókat), életének bizonyos eseményeiben én is részt vettem, a családban forgalmazott szövegeket eddigi életem során én is hallottam (sőt magam is tovább adtam). Ez egyrészt megkönnyítette feladatomat, hiszen a legtöbb esetben számomra valamilyes ismert vagy átélt történeteket hallhattam, ezáltal talán számomra ezek a történetek ismertek és érthetőek, az események kontextusai nem ismeretlenek, s a „rákérdezések” is könnyebben megfogalmazódhattak az interjúk során. Másrészt éppen a közöttünk levő rokoni viszony nehezítette meg feladatomat: azok a dolgok, amelyek számomra/számunkra evidenciák, azok a kutatás szempontjából kifejtendőek. Ugyanakkor a kutatói „objektivitás”, a kellő távolságot teremtő/tartó „rálátás” megteremtése nehezebbnek bizonyult emiatt.

3. Kercsó Ferencné szül. Benedek Irma

1925 november 4-én született Gyergyószentmiklóson, szegény iparoscsalád második gyermekeként. A római katolikus zárdába járt óvodába, ugyanott folytatta elemi tanulmányait, majd elvégezte a polgári osztályokat is. Tanítói pályára készült. A hét osztály elvégzése után sikeresen felvételizett Gyergyóditróba magántanulóként a felsőbb osztályokba, de a család anyagi körülményei nem tették lehetővé továbbtanulását. Varrodában, inasként tanult mesterséget. 1928-ban született egy leánytestvére, de 14 hónapos korában tüdőgyulladásban meghalt. Tizenöt éves korában született meg öccse, akinek nevelési feladatai nagymértékben rá hárultak. Ekkorra már segédlevelet kapott két és fél éves inaskodása után, de a háború következtében nem tudta megszerezni varrónői oklevelét. 1944 tavaszán rövid jegybenjárás

után szülei egy családi barát (leendő férjének nagybátyja) tanácsára, a háborús körülményeket mérlegelve, férjhez adták K.F. asztalosmesterhez mindamellett, hogy folyamatosan továbbtanulását tervezte. Házasságuk első évében Csíkszentsimonban éltek, ahol férjének asztalosműhelye volt, itt érte őket a világháború, ahonnan Gyergyószentmiklóst érintve Magyarország északi határáig menekültek. A háborús körülmények között elveszített terhessége után hazatérve Gyergyószentmiklóstra, 1945 őszén született első fia, majd 1948 decemberében és 1951 szeptemberében másik két fia. 1956 áprilisában megszületett várva-várt leánya. 1950-ben vásárolták meg azt a telket, ahova a meglévő gazdasági épületeket átalakítva a jelenleg is álló családi házat építették, mellé asztalosműhelyt. Férje az államosítás éveiben is megmaradt magánasztalosnak, egészen 1971-ben bekövetkezett haláláig. A hirtelen magára maradt B.I. megélhetése ekkor bizonytalanná vált, kérdéssé téve fiai időszerű kiházasításának lehetőségét. Közös erővel mindhárom fiának családi házat épített a telken, ezek ma is állnak, legnagyobb és legkisebb fiai családjaikkal ma is ott élnek. Időközben az Ausztriába telepedett középső fia tragikus betegségben meghalt, családja (B.I. két unokája és családjai, 3 dédunokája) ma is ott él. Nagyobbik fiának 3 leánya, kisebbik fiának 2 fia, az egyetemi évek után Kolozsváron férjhez menő leányának egy lánya született. B.I.-nek négy gyermekétől 8 unokája, s mára már 7 dédunokája van. Gyermekének családalapítása után egyedül maradt a családi házban. Életének meghatározó eseménye volt lábának eltörése 1981-ben, emiatt ma is csak nehezen, botra támaszkodva tud járni. Ideje java részét egyedül tölti, 2004-ben bekövetkezett agyvérzéséig teljesen egyedül látta el magát és a ház körüli teendőket. Nagyobbik fia és felesége segít neki legtöbbet, de ellátásába besegít kisebbik fiának családja is. Kolozsváron élő leánya évente többször, több napig (nyáron több hétig) tartózkodik nála. Életében nagyon fontos szerepet töltött be a vallás. Napjainak nagy részét imádkozással tölti, központi tagja a környékbeli utcák lakosaiból (szomszédságban) szerveződő Rózsafüzér Társulatnak, a Társulat tagjai B.I. házához is eljárnak imádkozni. Lábának eltörése után alig, agyvérzése óta pedig egyáltalán nem tud hosszabb útra elindulni, így a templomba sem tud elmenni. A gyergyószentmiklósi plébánián szolgáló római katolikus pap szokott eljárni hozzá gyóntatni, áldoztatni. A Rózsafüzér Társulat tagjai, szomszédai, öccsének és gyermekeinek családjai látogatják rendszeresen. Napi „programjának” fontos szervezőelve az imádkozások rendje, a fennmaradó idejét az időjárás függvényében televíziózással valamint az udvaron való üldögéléssel, szomszédokkal való beszélgetéssel tölti ki.

B.I. életminőségében tehát az elmúlt évtizedekben jelentős változás állt be, mely leginkább elmagányosodásként értékelhető. A nagycsaládban született és maga is nagy

családot alapított B.I. megözvegyülése, gyermekeinek családalapítása és fizikai állapotának romlása következtében egyre inkább egyedül maradt. Az öregkor elkerülhetetlenül együtt jár egyfajta elmagányosodással, mely nem feltétlenül egyenlő az elszigetelődéssel. A család eseményeinek egy része még mindig a közelében történik, hisz két fiával egy udvarban él, más részének eseményeiről pedig folyamatosan értesítik: a hazlátogató leánya, unokái ha nem is nála szállnak meg, feltétlenül meglátogatják. Legkevésbé elhunyt középső fiának családjával tartja a kapcsolatot, egyrészt a távolság miatt, másrészt a már a kitelepedéstől kezdődő elhidegülés következtében (Ausztriában élő leányunokájával kitelepedésük óta csupán háromszor találkozott személyesen). Aktív kapcsolatai, ha számban kevésnek mondhatók is, igen intenzívek. A vallás gyakorlása életében igen jelentős szerepet tölt be, ez megélhető magányosságában is (egyedül imádkozva), de megélhető közösségben is a Rózsafüzér Társulatban valamint az őt viszonylag gyakran látogató pap segítségével. A családon, lokális közösségen kívülről, a „világból” jövő információktól sem zárkózik el B.I., hiszen rendszeresen hallgat rádiót és néz televíziót. Jelenlegi kapcsolathálójának leírása akkor nyer értelmet, amikor megtörténik a tulajdonában levő fényképekből kirajzolódó kapcsolathálóval való összevetés. Azok száma, akikkel ma személyes kapcsolatot tart fenn (beleszámolva a városon, országon kívül élő rokonokat is), nem haladja meg a 45-öt. Ez a szám érdekessé válhat, ha összehasonlítjuk azzal, hogy hány személlyel fényképezkedett le élete során B.I., s ezek a kapcsolat minősége, intenzitása szerint hogyan oszlanak meg. Szinte teljességgel lehetetlen pontosan megállapítani azok számát, akikkel B.I. „fotóközösséget” vállalt élete során, ám a mellékletben közölt fotók a hozzájuk tartozó adattár segítségével eligazítást adhatnak. A fényképek általi kapcsolattartás azonban nem merül ki annyiban, hogy B.I. élete során ennyi és ennyi emberrel jelenik meg egy fényképen. Ha ezzel az adattal beérjük, akkor a fényképeknek csupán egy részét vettük be vizsgálódásunkba, azokat a fényképeket, amelyeket őriz B.I., de ő maga nem látható rajtuk (mert jelen volt ugyan az eseményekben, de éppen az adott felvételen nem látható vagy nem is volt jelen) kiiktattuk. Joggal, hiszen ezek a képek is B.I. fotóállományának szerves részét képezik. Az esetleges szelekció jogát meg kell hagynunk a fényképek tulajdonosának, csupán őt illeti meg, s B.I. a lehetőséggel élni is tud: *Hát vannak, amik... nem érdekeltek, s azokat... el... dobtam, vagy elégettem, de nem sokat. Nem sokat. Inkább megőrzöm. Főleg hát akiket én ismerék. Me vannak, akiket nem ismerék, s azt, azt nem... tartottam meg, de... akiket én ismerék, azok, azok megvannak.* A fénykép egyik legjelentősebb funkciója a kapcsolattartás, adott esetben a kapcsolat létesítés (B.I. Ausztriában született két dédunokájával csak fényképen „találkozott”). A fénykép tehát nem csupán arra

alkalmas, hogy kirajzolja azokat a szálakat, melyekkel az egyén az őt körülvevő (mikro)társadalomhoz kapcsolódik, hanem képes betölteni a „kapcsolódó szál” szerepét is. A még nem létező vagy az idővel megszűnő, elhalványuló személyes jellegű kapcsolat helyettesítését, kiegészítését teszi lehetővé a fénykép. B.I. életpályájának ismeretében (?) azt kell mondanunk, hogy a fénykép ezen funkciója igen jól érvényesül, talán a legfontosabbnak bizonyul. A távol levők és B.I. számára egyaránt lehetőséget képeznek a kapcsolattartásra (ország)határokat áthidalva. *Azokat (a dédunokákat) mán nem is tudom hogy hívják, ezek... szóval tudom, csak nem jut most eszembe, azok Ausztriába vannak megtelepődve. Ferike is, s Ist... Emese is. Róluk keveset tudok, me hát messze vannak, s én magam nem jártam arrafelé, nem is kíváncszok, osztán a... a családi összetartozás mán, mán nincsen úgy még.*

A mikrotársadalom, melybe beilleszkedik, a tér- és időhasználat módjának vizsgálata más szempontból is igen tanulságos lehet: segít B.I. életpályájának életszakaszokra bontásában. Mandelbaum, D. G. morfológiai modelljét véve alapul az életpálya meghatározó, döntő fordulatok, azaz sorsesemények közé ékelődő, egynemű (egyneműsödő) életszakaszok egymásutánjaként fogható fel. „Az egyes életszakaszokon belül az egyén a teret, az időt azonos módon használja, stabil mikrotársadalomban él, stabil én-tudattal rendelkezik.”⁸² A sorseseményként megélt fordulópontok ezt az egyneműséget szüntetik meg az egyén akarata ellenére, előreláthatatlanul, s ugyanakkor egy újabb egyneműsödési folyamat kezdetének kiindulópontjai. B.I. életében véleményem szerint három életszakaszt érdemes⁸³ és kell elkülönítenünk, melyek közé két igen fontos fordulópont ékelődik. Gyermek és ifjúkora, 18 éves koráig a család és a szerény anyagi helyzetétől függetlenül befogadó oktatási intézmények meghitt, szeretetben⁸⁴ gazdag légkörének jegyében zajlott. Az egymással összefüggő, de két külön hatás, a háború kitörése és férjhezmenetele ebből a légkörből szakítja ki B.I.-t, s új környezethez való adaptálódásra kényszeríti. A megváltozott lakhely, az idegen férfihoz (férjhez) való alkalmazkodás mellett gyermekeinek világra hozása után a meghitt családi légkörnek már nem csupán élvezője, hanem kialakítója is kell, hogy legyen. A családalapítás új én-tudat alapítását teszi szükségsszerűvé. Az újra beállt stabilitást férje 1971-ben bekövetkezett halála rendíti meg. Ez esetben is kettős hatás érvényesül: megözvegyülése gyermekeinek nagykorúvá válásának kezdetével esik egybe (nagyobbik fia 1971 áprilisában nősül meg,

⁸² Keszeg 2005, 4.

⁸³ Természetesen több életszakaszra is le lehet bontani az életpályát, ám a kutatás szempontjából ezt a hármas tagolást tartom célravezetőnek.

középső fia 23, kisebbik fia 20 éves ekkor). Az özvegység „gazdasági ellehetetlenülés”⁸⁵-sel jár együtt, miközben fiainak kiházasítása rendkívüli anyagi terheket mér rá. Gyermekének családalapításának következtében B.I.-nek „meg kell tanulnia” egyedül élni. A házasságra lépés és a házastárs elvesztése mint két fontos fordulópont három viszonylag önmagában egységessé váló életszakasz elkülönítését teszi indokolttá: az első két életszakaszban az őt integráló mikrotársadalom a család (a második esetben a férjével közösen alapított család), a harmadik, máig tartó életszakaszban az egyedül élés megtanulása, megszokása fontos folyamat. Gyermekként, leányként a teret és időt szüleivel, testvéreivel, felmenő (vér)rokonaival, iskolatársaival osztja meg, asszonyként a szerzett rokonság, gyermekei részt kérnek B.I. idejéből, velük osztja meg a teret is. Özvegységében, öregkorában az idő- és térhasználatban is az egyedüllét a meghatározó, s úgy kell ezt megélnie, hogy az egyedüllét ne jelentsen magányosságot, magámaradottságot, kiszolgáltatottságot.

Az életpálya e hármass felosztását teszik indokolttá a B.I. által forgalmazott, a kutatásban felhasznált szövegek is: gyermek- és lánykorát írásban is megörökítette (de csak ezt), az elbeszélte élettörténetekben pedig expliciten megfogalmazódik, hogy a tanulmányait megszakító, a háború miatt hirtelen jött házasságot törésként érzékelt. Férje halála is fontos csomópont a narratív reprezentációkban, ekkortól az egyedüllétről esik egyre több szó, de az élettörténet egyre szűkszavúbbá válik.

4. Egy fotóállomány lehetséges tipologizálása

A fényképek osztályozásának megkísérlésekor a kutatónak egyszerre könnyű és nehéz a dolga – éppen maguk a fotók miatt. Könnyű, mert „a sok fénykép (bárhol, bármilyen) önként is kínál osztályozási szempontokat, akár akarjuk, akár nem.”⁸⁶ És ugyanakkor nehéz, mert „mindig találunk majd olyan képet, amely nem tűri a mechanikus tipizálást, s új kategória felállítását követeli.”⁸⁷ Kincses Károly imént hivatkozott munkájában 12 féle felosztást ír le, ez igen biztatónak tűnhet a kutató számára: minden bizonnyal megtaláljuk a mi szempontunkból releváns és célravezető osztályozási módot, módokat. Kétségtelen, a kronologikus (fotótörténeti) korszakolás, a készítő státusa szerinti felosztás, a műfaji elhatárolás⁸⁸ a fénykép

⁸⁴ Az írott élettörténeti epizódban (*Emlékezéseim a gyermekkorról*), az elbeszélte élettörténetben, valamint a *Rövid visszaemlékezés életem történetére*, fényképek segítségével történő visszaemlékezésben a B.I.-t körülvevő szeretet rendkívül sokszor kerül említésre.

⁸⁵ Palya-Sándor 1999, 115.

⁸⁶ Kincses 2000, 10.

⁸⁷ Uo.

⁸⁸ A teljes fotótípológiát lásd: Kincses 2000.

immár tekintélyesnek mondható múltjából csapódik le s nyeri el létjogosultságát. Ezek az osztályozási lehetőségek úgymond egyetemesek, a fényképek hordozzák ezeket az információkat, s az esetek többségében ezek az információk meglehetősen könnyen kiolvashatók a fényképekből: a technikai kivitelezés, a használt anyagok viszonylag egyértelműen utasítanak egy-egy képet a megfelelő korszakba (ha csak nem szándékosan akar utalni egy adott korszakban készült fénykép egy korábbi szakaszra jellemző megoldásra); a fényképkészítő státusát is az esetek többségében fel lehet ismerni (a gondosan beállított műtermi fotó és a valamely családi eseményen, valamely családtag által esetlegesen kiválasztott, éppen adódó helyzetben „elkattintott” fénykép közötti különbség rendszerint szemléletes); a műfaji tipologizálást minden bizonnyal mindenki elvégzi akarva-akaratlanul, aki a fényképet megtekinti attól függetlenül, hogy kimondja azt vagy nem. B.I. is kialakított egyfajta osztályozást, mely szerint elrendezte, elraktározta a fényképeit, erre utaltam részben módszereim megfogalmazása(a fényképek számítógépes feldolgozása) kapcsán, részben pedig a proxemikára vonatkozó fejezetben. Nem áll szándékomban ennél hosszabban időzni ebben a fejezetben sem az egyes borítékok, albumok részletes tartalmi bontásánál, ugyanis a fényképek jelzete alapján a kronologikus rendbe szerkesztett fényképeket tartalmazó melléklet segítségével könnyűszerrel visszaállítható a B.I. által használt rendszerezés.

Mivel kutatásom egy egyéni fényképállomány értelmezését tűzte ki célul, a fényképek tipologizálásának is egy egyéni, pontosabban az adott fényképanyag által megkívánt módozatát választottam. Ez természetesen nem azt jelenti, hogy a szakirodalomban használt osztályozási lehetőségeket elvetem, csupán azt, hogy a felkínált lehetőségeket az adott állományra szabva hasznosítom oly módon, hogy a vizsgált anyag releváns adottságait domboríthassam ki. A dolgozat elsődleges célja nem annak tárgyalása, hogy hogyan gondolkodik a kutató a fényképekről, hanem hogy a fényképet használó ember hogyan viszonyul fényképeihez. Kétségtől, fontosnak tartom, hogy a dolgozat konkrét célja mellett, azon túlmutatva arra is ráirányítsa a figyelmet, hogy a fotó hogyan alkalmazható, hogyan vonható be a – nem fényképről szóló – kutatásba azon túlmenően, hogy szemléltet, illusztrál, vizuálisan (is) alátámasztja a kutatásban megfogalmazottakat. Dolgozatom B.I-ről szól, fényképeiről, narratíváiról. Az általa megfogalmazott (élet)történetek (az is, melynek kiindulópontját fényképek képezik) kínálnak egy képet B.I.-ről, ezen szövegek alapján vázoltam fel B.I. életpályáját a harmadik fejezetben. B.I. életének történetét fényképein keresztül is meg lehet közelíteni, dolgozatom zárómozzanata a fényképekből leszűrődő élettörténet bemutatása lesz, ezért a tipologizálásnak egy olyan, ötvözött változatát választottam, mely ezen történet

megismerésének lehetőségéhez segít hozzá. A két történet összehasonlíthatósága érdekében az osztályozás kiindulópontjaként az életpálya már bemutatott hármas felosztását hívom segítségül. Az három életszakasz (gyermekkor és ifjúság, asszonykor, özvegység és öregkor) egymástól elkülönülő, önmagában egynemű struktúra, s ez úgy tűnik, a fényképekben is tükröződik. Az egyes életszakaszokban készült fényképek osztályának további bontására csak erőltetve lehet alkalmazni ugyanazokat a kritériumokat, az egyik életszakasz képeinek népes csoportja egy másik életszakaszhoz kapcsolódó fényképek osztályozásánál csupán üreshalmazként tüntethető fel, ellenben megkívánná helyette egy más összetételű kategória beiktatását. A következőkben tehát a három életszakaszhoz tartozó fényképeket mutatom be – főként számokban, arányokban – úgy, hogy rendszerezési elvül mindenik esetben az adott fotók által felkínált szempontokat érvényesítem.

4.1. Gyermek- és ifjúkor. A számszerint 176 fényképet tartalmazó kategória a teljes fényképállomány 24,61%-át teszi ki. Ebbe a kategóriába soroltam mindazokat a fényképeket, melyek B.I. férjhezmenetele, 1944 márciusa⁸⁹ előtt készültek. Olyan fotók is kerültek ide, amelyek szétfeszíthetik a kategóriát, mint például az A2.8 jelzésű műtermi fotó, mely 1918-ban készült; a fényképen B.I. férje látható gyermekként anyjával és nagymamájával (a fényképet a fronton levő apa számára készítették). A fénykép tehát B.I. születése előtt készült, férjéről. A kategóriába való besorolását mégis az teszi indokolttá, hogy B.I. örzi, fényképállományának szerves részét képezi. A fényképet a bátyja által ajándékként (első lapjába bekarcolva ez olvasható: *Emlék Bátyustól 1943 dec. 25-én (?) Irmusnak*) kapott fotóalbumban örzi más – férjéről, férje családjáról és saját rokonairól készült – fényképekkel együtt. A fényképalbumokra fokozottan jellemző a narrativitás, a benne foglalt képek megkísérelnek „egy hosszabb-rövidebb történetet elbeszélni”⁹⁰, s így a B.I. „életén kívül” készült kép is ennek a történetnek része. Nem egyedi jelenség azonban ez a fotó, az 1944 márciusa előtt készült fényképek 31,25%-a (számszerint 55) B.I. férjéhez kapcsolódik: 23 fotó katonakép (ebből 16 fotón B.I. férje is megjelenik, a fennmaradó 7 közül 6⁹¹ fénykép dokumentációja hiányos, B.I. sem tud ennél pontosabb információt adni róluk: *gyakorlaton a magyar katonák*), 17 képen B.I.

⁸⁹ B.I.-ék 1944 március 25-én kötöttek házasságot, ám a fényképek datálását tekintve nem jellemző a napi dátummal való ellátás. Az esetek többségében a fényképek készítésének évszáma jelenik meg csupán, a további pontosításra a fénykép tartalma kínál lehetőségeket.

⁹⁰ Béres 1992, 24.

⁹¹ A3.22.5, A3.23.3, A3.23.4, A3.23.5, A3.23.7, A3.23.8

férje baráti körével, 6 fényképen asztalos-inas társaival, méhésztársaival látható. Ide tartozik még 2-2 műtermi fotó róla és nagybátyjáról⁹² valamint 4 „egyéb” fotográfia.

A 121 konkrétan – nem férje révén – B.I.-hez kapcsolódó fénykép nagyobb része (65) családi fotó. 40 fénykép az úgymond „szűk család”-ról készült, ezek közül 26-on B.I. szülei és/vagy testvére(i) körében látható, 5 fotó örzi bátyját, 9 pedig öccsét. Egyedül látható 15 fotón a 121-ből (ez alig haladja meg a 12%-ot). A családi fotók számos csoportját teszik ki azok (22), amelyek kirándulás alkalmából készültek (a város környékén, a Gyilkos-tónál). Mint már említettem, gyermekkorának és ifjúkorának férjhezmenetelig meghatározó közege a család és az iskola volt: a 40 családi fotó után számban az a 32 fotóból álló csoport következik, mely B.I. iskolás éveit örökíti meg (B.I. iskolatársai, barátnői – e kettő egybe esik, iskola- és inastársai közül kerültek ki barátnői – körében látható). B.I. maga is utal ezen életszakasz fényképanyagának egy lényeges tulajdonságára: */.../ Akkor még nem vót... divat, hogy csinálni mi... míg gyermek vótam. Keveset. S mód se vót rëa. /.../ Hát... gyermekkorból nem sok... nem sok van. Nem is sok vót, hanem mikor mán... tanulónak mëntem... va... var... varró... varrodába jártam, akkor úgy az inaséletët... Aztán az inasiskolát, arról... vannak fëlvételëk, az inasiskoláról ilyen csoportképek... A következő táblázat szemléletesen mutatja a B.I.-ről készült fényképek számának alakulását születésétől férjhezmenetelig. Egy további szempont a műtermi/hivatásos fényképész által készített illetve az amatőrképek megoszlása:*

Fényképkészítés éve	Műtermi/hiv.fényképész által készített	Amatőrkép	Összesen
1925	–	–	0
1926	1	–	1
1927-1928	–	–	0
1929	1	–	1
1930	1	–	1
1931	–	–	0
1932	1	–	1
1933	1	–	1
1934-1936	–	–	0
1937	1	–	1
1938	–	–	0
1939	1	2	3
1940	1	2	3
1941	1	5	6
1942	1	15	16
1943	3	36	39
1944 (március 25 előtt)	–	12	12
Összesen	13	72	

⁹² B.I.-ék családi barátja.

A műtermi fényképek száma jóval alulmarad az amatőrképek számához képest, jelenlétük azonban konstans, alig ingadozó. Nem minden évben készült B.I.-ről műtermi fotográfia, s amikor készült is, jobbra csupán egyetlen. Ennek okát B.I. az anyagiakban látja, erre utal a fennebbi idézet, de erre vonatkozó információkat tartalmaz az I8 jelzésű fényképhez fűzött szöveg is. Az amatőr fényképek megjelenése jóval későbbre tehető, B.I.-ről 1939-ben készült elsőként⁹³ ilyen. 1941-től számuk robbanásszerűen megnövekszik, 1942-ben az azt megelőző évben készült fényképekhez képest megtriplázódik, 1943-ban pedig 2,4-szer több amatőrkép készült, mint 1942-ben. A fénykép demokratizálódásának kezdetét érhetjük tetten, B.I.-ék családjában is megjelenik a fényképezőgép mint saját tulajdon – saját használatra, saját használatban (a hivatásos fényképészek gépeiket elsősorban mások megörökítésére használják, s ebből anyagi haszon származik). Nem azért készül egyre több fénykép B.I.-ről, mert anyagi háttere változik meg és egyre többször engedheti meg magának, hogy műteremben fényképet készíttessen magáról, hanem mert a fénykép válik olcsóbbá, elérhetőbbé egyre szélesebb rétegek – s így egy szegény iparos család – számára is.

4.2. Asszonykor. A gyermek- és ifjúkor 18 évéhez képest a 26 évig, férjének haláláig tartó házasságának időszakából 181 fénykép származik, a teljes fényképanyagnak ez a 25,31%-át jelenti. Számban, arányban ha nem is mutat nagy eltérést ez a kategória az előbbihez képest, összetételét tekintve sokmindenben különbözik, sokkal differenciáltabb a fényképek megoszlása. Míg a házasságát megelőző időszak fényképei alapvetően két téma köré szerveződnek (család és tanulás), addig ennek az időszaknak a képei sokkal szerteágazóbbak. Ha a családi fényképek felől közelítünk, akkor ez esetben is többségében ezekkel találkozunk, de az ezen belüli osztályozás más szempontok érvényesítését igényeli. A „családi” kép kategóriája önmagában is igen differenciált, más kategóriáktól való elkülönítése esetenként nehézségekbe ütközhet. A tájképek, épületfotók határozottan elkülönülnek ugyan a családi fényképektől, ám ha Musello, Ch. meghatározását vesszük alapul, mely a családi fényképeket mint azt a médiumot határozza meg, amelyiket „a család használja a család életének dokumentálására”⁹⁴, akkor olyan fényképeket is családként kell felfognunk, amelyeket egyébként más kategóriába sorolnánk. B.I. férje asztalos munkája mellett méhészkedett, ezt 15 fénykép is őrzi. A 15 fénykép közül 8-on B.I. is rajta van, ebbe a munkába gyerekeiket is bevonták (pl. B5.60, B5.61). A család életét dokumentálják tehát ezek a képek is, s így a

⁹³ Őrsi Julianna szerint a leánybarátnőkről, iparos műhelyekben készült fényképek megjelenése az 1939-es évekre tehető.

⁹⁴ Musello 1984, 49.

családi képek sorában van a helyük, s nem az egyéb, munkát megjelenítő fényképek sorában (pl. A3.4.2, A3.15.3 – B.I. férje asztalosműhelye előtt, egyedül valamint inasai társaságában) annak ellenére, hogy B.I. a méhekkal való foglalkozást munkaként fogja fel: *Munka is, s... szórakozás is. ... Inkább munka.* A 181 fénykép több mint 75%-a családi fénykép (ez 136 képet jelent). Fontos azonban felfigyelnünk, a „családi” jelző már nem ugyanazokból a tagokból álló családot jelöli, mint B.I. fiatalkorában. B.I. közege ebben az életszakaszban egy új család, mely az addighoz képest férjének rokonaival, s közös gyermekeikkel egészül ki. B.I. 85 családi fényképen jelenik meg, s ezek közül csupán 5 olyan, amelyik B.I.-t szülei, testvérei és más felmenő rokonok körében jeleníti meg. Ezeknek a képeknek a centrumában B.I. nagyanyja van, őt veszi körül a család, elől gyermekei, hátrább unokái, még hátrább (3. sorban) unokáinak házastársai (A3.13.3). B.I. a házasság révén egy (új) családnak válik centrumává, s így a családi fényképek centrumává is, studiumból punctummá⁹⁵ alakulva (pl. A1.1.1, A1.1.2).

A fényképen megjelenített esemény szempontjából közelítve, legnépesebb csoport a kirándulást megörökítő fotóké, mintegy 59 fénykép. A további bontást nem tartom indokoltnak, nagyon felaprózná a csoportot. Lényegesnek tartom viszont olyan új kategóriák megemlítését, melyek a házasság révén képződtek meg, a gyermekeikről készült, a kialakuló közös baráti körükről (ilyenek a kirándulásokon készült képek) készült fényképeken túlmenően. Ilyenek például a keresztyermékek fényképei. Felbukkannak egy-egy elsőáldozás alkalmából készült fotóval (B4.51, B5.13) valamely albumban vagy borítékban, hogy majdan visszaköszönjenek menyasszonyi/vőlegényi ruhában, később karjukon csecsemővel a fotóalbum egy további lapján, ugyanabban vagy egy másik borítékban (B5.12).

4.3. Özvegység, öregkor. A fényképezés elterjedésének, a fénykép tömegcikké válásának újabb bizonyítékaként fogható fel az a „robbanás”, mely a fényképek számát tekintve bekövetkezik ebben az életszakaszban. Években mérve is leghosszabb ez a periódus (mintegy 35 év), ám a évek számával nem arányos a fényképek számának növekedése (358 fénykép, mely meghaladja a teljes fényképállomány 50%-át!), nem is ezzel magyarázható ez az ugrásszerű növekedés, hanem mint mondtam, a fénykép „laicizálódásával”. Míg B.I. házasságkötését csupán egyetlen műtermi fotó őrzi (két példányban, egyik közülük keretezve: I11, K1), addig leányának esküvőjéről egész sorozat fénykép található (13 fénykép, melyből 5 műtermi: B11.2, B11.3, B2.3, B2.4, B1.42; 9 amatőr fényképész munkája: B1.20, B1.19,

⁹⁵ Roland Barthes studiumként tartja számon a fénykép azon területeit, amelyek „általános érdeklődés”-re készítetnek. Azt a pontot, mely azonnali reagálásra készítet, „ami rögtön belém szúr”, punctumnak nevezi. Barthes 2000, 30-31.

B1.17, B1.23, B1.22, B1.21, B1.26, B1.25, B1.24; köztük egy színes is: I23). Ebben az életszakaszban mindössze 56 olyan fénykép van, melynek középpontjában (az események középpontjában) B.I. áll. Olyan, melynek gyermekei képezik a centrumát 63 van, unokáihoz már 172 fénykép kapcsolódik. Annak ellenére, hogy számos ilyen kép tartozik ehhez az életszakaszhoz, határozottan elkülönülnek bizonyos események köré csoportosuló fényképek, különböző visszatérő „témák” rajzolódnak ki. A közös elemek mellett természetesen van a fényképeknek egy-egy olyan rétege, amely csupán a B.I.-hez kapcsolódó fényképek között található meg (ilyen például a 70 éves kortárstalálkozó). Azáltal, hogy B.I. a teljes fényképállományt magáénak vallja és őrzi, használja, mindegyik kép „B.I.-hez kapcsolódó”. Az osztályozás érdekében azonban megkerülhetetlen annak a szempontnak az érvényesítése, mely aszerint csoportosítja a fényképeket, hogy a megörökített esemény kinek az életéhez fűződik legszorosabban, kinek az életéhez kapcsolódik elsődlegesen (az iménti példánál maradva: B.I. életében is bizonyosan nyomot hagyott leányának férjhezmenetele, de elsősorban B.I. leányának életében képez határvet). A következőkben az iménti szempontot szem előtt tartva (B.I.-hez, gyermekeihez, unokáihoz ill. dédunokáihoz kapcsolódó fényképek), a határozottan kiemelkedő, fényképeken többször megjelenő események által alkotott csoportokat sorolom fel (az egyes csoporthoz tartozó fényképek száma szerint csökkenő sorrendben):

B.I. fényképei:

- kirándulás, utazás: 21 fénykép
- születésnap: 14 fénykép
- kortárstalálkozók (50, 60, 70 éves): 7 fénykép
- nyugdíjas búcsúztató: 5 fénykép

Gyermekek fényképei:

- eljegyzés, esküvő: 19 fénykép
- kirándulás, utazás: 12 fénykép
- katonaság: 4 fénykép
- születésnap: 3 fénykép
- iskolai ballagás: 2 fénykép

Unokák fényképei:

- születésnap: 31 fénykép

- csecsemőfotó⁹⁶: 25 fénykép
- unoka születése, keresztelő: 20 fénykép
- eljegyzés, esküvő: 18 fénykép
- elsőáldozás, bérmealkozás: 15 fénykép
- iskolai műsor, iskolakezdés, nőnap ajándék az iskolából: 13 fénykép
- karácsony: 13 fénykép
- B.I. meglátogatása: 12 fénykép
- iskolai ballagás: 10 fénykép
- unoka növekedését dokumentáló: 8 fénykép
- utazás, nyaralás: 3 fénykép
- betegség: 2 fénykép

Dédunokák fényképei:

- csecsemőfotó: 15 fénykép
- dédunoka megszületését hírül adó fénykép, speciálisan erre a célra előre gyártott papírkeretben: 2 fénykép
- dédunoka megszületését hírül adó, szülészetben (inkubátorban): 1 fénykép
- dédunokák növekedését dokumentáló képek: 2 fénykép
- születésnap: 1 fénykép

A fényképek ilyen módon való felosztása által egy nagyfokú differenciálódásnak lehetünk szemtanúi. A fényképen megjelenített esemény, a fényképkészítés alkalmá szerint oszlik meg mind jobban és jobban a csoport. Míg B.I. fényképei csupán 4 kategória köré szerveződnek (s ezen belül két kategória igen közel áll egymáshoz: születésnap, kortárstalálkozó), addig gyermekeinek fényképei 5, unokáinak fotói pedig már 12 féle csoport elkülönítését teszik lehetővé. Ez azt jelenti, hogy a fotográfia mind újabb és újabb területeket hódít meg, egyre több minden válik fényképezhetővé: betegség, kórházi ellátás, iskolai műsor. Az unokák fényképein maga a karácsony is fényképtémává válik.

Az osztályozás a különböző szempontok szerint szinte a végtelenségig folytatható, felaprózható. Ehelyett inkább egy másféle megközelítést járnék körül, mielőtt a fejezet záró gondolataira térnék. Egyetlen egyén, B.I. tulajdonában levő fényképeket vizsgállok, így elkerülhetetlen a kérdés megfogalmazása: hány fényképen jelenik meg az illető egyén? Az

⁹⁶ Olyan fotók ezek, melyek rendszerint 1 éves kora előtt ábrázolják a kisgyermeket, a “fürdetés”, “etetés”, “öltöztetés/vetkőztetés” témakörét járják körül s sokszor merítik is ki nagy számukkal, állandóan ismétlődő

osztályozás során nyilvánvalóvá vált, hogy nem (elsősorban/csupán) azért vannak a fotók B.I. tulajdonában a fotók, mert őt jelenítik meg. Hogy miért, arra a következő fejezetben próbálok lehetséges válaszokat adni, álljon itt egy igen beszédes számadat csupán. B.I. az általa őrzött 715 fénykép közül mindössze 301-en jelenik meg, tehát a fényképek 40%-án a következő bontásban:

	Összes fénykép	B.I.-t (is) megjelenítő fényképek száma	B.I.-t (is) megjelenítő fényképek - %-ban
Gyermek- és ifjúkor (1926-1944)	176	86	48,86
Asszonykor (1944-1971)	181	76	41,98
Özvegység, öregkor (1971-2003)	358	138	38,54

A fényképek kategorizálása során nem esett szó minden fényképről, az általam végigvezetett osztályozási mód csupán egy a lehetőségek közül. Megpróbáltam felvillantani néhány folyamatot, amely a fotográfia történetében az elmúlt évtizedekben (az általam kutatott fényképek az 1918-tól 2003-ig terjedő időintervallumból valók, tehát mintegy 85 évet ölelnek fel) végbement. Ezek: a fotográfia demokratizálódása, mely által a fényképek fokozatosan elárasztanak bennünket, egyre nehezebbé téve a felgyűlt anyag rendszerezését; a fényképezhető/fényképezendő események differenciálódása (B.I. gyerekkorában az iskola kezdése/bevégzése, az elsőáldozás és más jelentős események tették indokolttá a fényképezkedést, B.I. unokájáról pedig betegsége – fültőmirigy gyulladás – okán is készültek fényképfelvételek: B1.27, B1.28, iker dédunokáit már a szülészetben, az inkubátorban lefényképezték: A1.33.1), ugyanakkor az egyes toposzok megerősödése, olykor „fotóközhelyekké” alakulása; olyan újabb vizuális klisék kialakulása, mint például a „csecsemőfotók”. „Ahogy az édes fiam kifejezés már évszázadok óta kialakult, és még ma is érvényes frázis, ugyanúgy a csecsemőfotó is egy vizuális frázis.”⁹⁷ Kotkin, A. J. családi fényképezésről írott munkájában mottóként idézi be a következő felkiáltást egy fürdő csecsemő fotója kapcsán: „Nekem is van egy ilyen képem, csak egy másik gyerek van rajta!”⁹⁸

voltukkal.

⁹⁷ Montvai 1985, 146.

⁹⁸ Kotkin 1984, 71.

5. A fénykép mint narratívum?

Dolgozatom e záró fejezetében arra teszek kísérletet, hogy megválaszoljam a kutatásban megfogalmazott kérdést: képesek-e a fényképek az élettörténet „elbeszélésére”, lehet-e rekonstruálni az egyén életpályáját csupán a fényképek segítségével, vagy elkerülhetetlenül egy újabb konstrukcióhoz jutunk, a fényképek által megalkotott történet egy lesz az élet története közül? A fényképek különféle megközelítése és tárgyalása (a fotográfiairól szóló immár egyre terjedelmesebb szakirodalom segítségével, a fényképet használó ember és a tér viszonylatából, a fényképek kínálta osztályozási lehetőségek szemszögéből) által a kérdés mit sem veszített aktualitásából és – valljuk be –, bonyolultságából. Kétség kívül, az adott fényképállomány mélyebb megismerését tették lehetővé a különböző megközelítések, de céloom nem a fényképanyag rendszerezése, hanem értelmezése. Látni kívánom a fényképek mögött levő embert azon túlmenően, hogy látom a fényképeken megjelenő embert megszámlálható, osztályozható, arányokban kimutatható hiposztázisaiban. Van-e rá lehetőség? Mi az, amit látnom engedtetik? A kérdés megválaszolása tehát korántsem egyszerű. Talán könnyít a helyzeten az, hogy ismerem az egyénhez kapcsolódó, az egyén által forgalmazott verbalizált történeteket, (élet)történeteket. Ezek a történetek felfoghatók kontrollanyagként, összehasonlítási alapot képeznek. A társadalomtudományok mai állása szerint azonban nem képzelhető el az egyén köré fonódó szövegek végeláthatatlan sorának objektivitása⁹⁹. Talán éppen a „biztos talajként” elképzelt élettörténetek bizonytalanítanának el a kérdés megválaszolásában, amennyiben valóban elvárjuk tőlük, hogy „biztos talajként” viselkedjenek. Ennek lehetetlenségét elfogadva, mégis ezekhez a történetekhez kell folyamodnunk segítségért. Bármennyire szeretnénk a „valóságot” venni alapul, csak ilyen történetekkel találkozunk. A „valóság” fogalmáról már szoltam a dolgozat bevezető részében, nem kívánok ennek fejtegetésébe bocsátkozni. Tudomásul kell venni, hogy a valóság mint olyan, nem létezik, ahogyan azt is el kell fogadnunk, hogy „az élettörténet önmagában nem létezik”¹⁰⁰. Ennek ellenére a kérdés nem veszíti érvényességét, ellenkezőleg: a probléma továbbgondolására ösztönöz. Ha a valóság mint olyan nem ragadható meg, akkor mi az, ami megragadható a rendelkezésünkre álló történetekből? E kérdés körüljárására vállalkozom tehát a rendelkezésemre álló anyag segítségével.

⁹⁹ Erről a folyamatról lásd bővebben: Keszeg 2005.

¹⁰⁰ Niedermüller 1988, 380.

A kép vizsgálható (ez esetben fénykép) a szövegekre már az ókortól alkalmazott felosztás tükrében, mely szerint léteznek argumentatív és narratív szövegek¹⁰¹. A képek „narrativitása többnyire azonnal felismerhető”¹⁰², hisz legtöbbjük valamilyen eseményt jelenít meg még akkor is, ha a mögötte meghúzódó folyamatból kiragadja. Nem beszélve az olyan pluriszcenikus¹⁰³ képekről, képsorozatokról, melyek elemei között a néző ösztönösen keresi a konnexit, a lehetséges narratív összefüggéseket. Argumentum-szerepe általában csupán az értelmezés, a befogadás folyamatában mutatkozik meg, a fényképet használó ember által megfogalmazva, amennyiben a szó szoros értelmében „megfogalmazódik”, kimondásra kerül. A fénykép így általában mint „affektív argumentum” jelenik meg a magánkörnyezetben. B.I. teljes fényképállományát vizsgálva megállapítható, hogy a fényképek mindegyike valamilyen érzelmi kötődés miatt jelenik meg, és nem a fénykép esztétikai minőségei miatt. Szemléletes példa az 1944-ben Csíkszentsimonban készült, I.13 jelzésű fénykép. Esztétikailag nem mondható „szép”, „sikerült” képnek: a kis méretű fotó felületét az épület lencse által befogott részlete dominálja, a megjelenő 6 személy jelenléte szinte alig észlelhető, nehezen azonosítható: *Ezén a képén... Csíkszentsimonba... a kurijába... ott a tornácon, ott vagyunk. Mert... az... uramnak, me akkor má uram vót,... ott vót Csíkszentsimonba műhelye. És lakás is ott vót a... kurijába. Hát a kurija az egy olyan... uradalmi... lakás vót, az emelétén ott vót nekünk egy szobánk. S jöttek, innen... itthonról Gyergyóból jöttek a... rokonok, a közvetlen rokonok látogatni, hogy vajon hogy van ez a kicsi lánka, hogy, hogy érzi magát ott, met úgy hívtak örökké: kicsi lánka. Met tizennyóc évös vótam, amikor férjhezmentem. Itt van édesanyám, az öcsém, nem látok... nagyanyám,... nem tudom, hogy ki, nem látok mosmá, annyira megromlott a szemem világa, hogy biza látni es rosszul látok, s a kép elég kicsi. Mégis ez a fénykép generálja a Rövid visszaemlékezés életem történetére című narratíva legterjedelmesebb egységét, mely a háborúban megélt eseményeket tárgyalja. Az interjú során felhasznált 25 fénykép közül egyetlen másik fényképhez sem kapcsolódik ilyen terjedelmes szöveg, melyből konkrétan a fényképre vonatkozó, fényképértelmezés mindössze a fent idézett szöveg. A fotó csupán gyújtópontja, kiváltója a történetnek, s a fénykép „témáját” (a fiatal házaspár meglátogatása a rokonok által új otthonukban) tekintve talán nem ezt a történetet várnánk. De mindenképpen ott van a fénykép. És ott van egy történet is, melyet látszólag a fénykép generált. A Rövid visszaemlékezés életem történetére teljes anyaga ilyen példákkal*

¹⁰¹ Kibédi Varga 1993, 166.

¹⁰² Kibédi Varga 1993, 170.

¹⁰³ Uo.

szolgál. A felhasznált anyagnak ez képezi azt a bázisát, ahol a fénykép fizikai valóságában jelen van az élettörténet elbeszélésekor, ezért ezt választottam ki a kép és a szöveg által kínált, B.I. élettörténetének megismerését célzó lehetőségek párhuzamba állítására. A következő táblázat azt hivatott szemléltetni, hogy a fényképekből leszűrhető információkhoz képest a szöveg mit tud nyújtani. A fénykép a látvány révén tud olyan – vizuális – információt nyújtani, amire a nyelv nem, vagy csak részben¹⁰⁴ vállalkozhat. A fényképek megtekinthetők, a szövegek a B.I. által megformált változatban olvashatók a mellékletben, itt csupán a fényképekből kiolvasható adatokat illetve a szövegek kivonatolt változatát¹⁰⁵ használom. A fényképek esetében a mellékletben használt adatolási módot alkalmazom azzal a különbséggel, hogy míg a mellékletben a szövegek illetve a rákérdezés útján bejövő információk is szükségesek, addig a következő elemzés szempontjából csupán azok az adatok relevánsak, amelyeket a fénykép hordoz vagy amelyet ki lehet következtetni pusztán a fényképből, így csak azokat közlöm:

- a) A fénykép készítésének ideje
- b) A fénykép készítője
- b') A fénykép megrendelője
- c) A fénykép készítésének helye
- d) A fénykép készítésének alkalma
- e) A fényképen megjelenő (elő- vagy hátlapján) szövegek
- f) A fényképen megjelenő személyek

Fénykép jelzése	Fénykép	Szöveg
I1	a) 1926 b) hivatásos fényképész b') család c) műterem d) e) 1926 Irmus és Árpi f) B.I. és bátyja	- 1925 november 4-én született Gyergyószentmiklóson - a családban mindenki szerette - 9 hónaposan lefényképezik - a bátyja sírt, félt, hogy a fényképezőgép kárt tesz bennük - édesanyja a hajába mindig szalagot kötött - ő is mindig szalagot kötött leánya hajába
I2	a) 1929 b) hivatásos fényképész b') család	- leánytestvére meghalt, ő lesz a keresztgyermek - óvodába járt, a tehetősebb keresztszülőknél

¹⁰⁴ A nyelv is képes egy „látvány” visszaadására, de a közvetítő médium által alapvetően különbözik a fénykép által nyújtott látványtól.

¹⁰⁵ A szövegek kivonatolásakor a B.I. által kínált szerkesztést vettem alapul. A szövegek felépítésének bemutatását céloztam meg elsősorban ezáltal, a szövegek „egészként” megtalálhatók a mellékletben.

	<p>c) műterem d) e) 1929 f) B.I., 2 felnőtt</p>	<p>töltötte a szünidőket Vaslábban, szerették őt</p> <ul style="list-style-type: none"> - a keresztszülők örökbevettek egy rokon kislányt, B.I. nem játszhatott a babával - a szolgáló mellé fektették, megrühesedett, hazatérve az egész család megtöltötte rühvel - megszakadt a kapcsolat a Berger keresztszülőkkel
I3	<p>a) 1932 b) hivatásos fényképész b') család c) Gyergyószentmiklós, műterem d) e) Gyergyó 1933 Árpai és Irmus f) B.I. és bátyja</p>	<ul style="list-style-type: none"> - a tanult, jezsuita nagybácsi pénzt küldött a fényképkészítésre, szeretné, ha B.I. bátyja gimnáziumban tanulna tovább - bátyja nem szeretett tanulni - fényképezés közben kártyavárat építenek - a bátyja megbukott, abbamaradt továbbtanulása - együtt jártak óvodába, B.I. mondta helyette a verseket, az iskolában együtt tanultak - apjuk névnapján bátyja belesült a versmondásba - B.I. csúfolja, ő is belesül
I4	<p>a) 1933 b) hivatásos fényképész b') család c) műterem d) elsőáldozás e) 1933 f) B.I.</p>	<ul style="list-style-type: none"> - 10 évig tanult a zárdában, szerették - a tandíjat nem tudták fizetni, apja szegény suszter - édesapja javította az apácák cipőit, elengedték a tandíjat - második osztályban lett elsőáldozó - a felkészítőn tanult imát ma is imádkozza
I5	<p>a) 1939 február 2. b) hivatásos fényképész b') család c) Gyergyószentmiklós, műterem (Lőrincz fotograf) d) e) Emlékül Irmus leányunknak a családról 1939 febr. 2. f) B.I., szülei, bátyja</p>	<ul style="list-style-type: none"> - 1939-ben készült fénykép a családról - a bátyja befejezte szabóinaskodását - B.I. hetedik osztályba indulása alkalmából fényképet készített a család - 1940-ben születik meg öccse, akit nagyon szeret
I6	<p>a) 1940 június 11. b) hivatásos fényképész b') M. Mervina nővér c) Gyergyószentmiklós, műterem (Ambrus Foto) d) iskola befejezése e) Két rövid év hosszú emlékére Irmának szeretettel f) Balázs Irén, Benedek Irma, Blenessy Erzsébet, Csiszár Margit, Dezső Anna, Farkas Melinda, Györfi Irén, Mánya Mária, Nagy Irén,</p>	<ul style="list-style-type: none"> - 1940-ben végezte be a hetedik osztályt, Mervina nővér tanította, nagyon szerette őt - a tíz végzősből esetleg ketten élnek még - sokmindent tanultak Mervina nővértől - 1940 után feloszlott az apácarend, Mervina nővér Kolozsvárra került, férjhez ment, majd meghalt - abban az évben megszületett öccse, akkor jöttek be a magyarok, akkor volt a bécsi döntés - B.I. leánytestvért várt, bátyja fiút - nagyon szerette öccsét és általában a gyerekeket - férjhezmenetelig B.I. öccsével aludt

	Pomlényi Julia	- „finánc” udvarlóját csúfolta az öccse
I7	a) 1941 b) amatőr fényképész b’) c) udvar d) e) 1941 f) B.I., 7 leány, 1 asszony, 2 gyermek	- szülei varrodába adták inasnak, ő inkább tanulni szeretett volna - rokonhoz került inasnak, befogták a rokon kislányra való felügyeléssel - máig szeretik
I8	a) 1941 b) hivatásos fényképész b’) c) Gyergyószentmiklós, fapiac, Lőrincz fényképész műterem d) e) 1941 f) B.I.	- a fénykép készíttetés drága, B.I.-nek moziban menni sincs pénze - a tringeltből összegyűjtött pénzből csináltatott egy fényképet magáról
I9	a) 1942 b) amatőr fényképész (?) b’) család c) udvar d) bátyja katonasága (szabadság (?)) e) 1942 f) B.I., szülei, testvére	- egyszobás lakásuk előtt készült a fénykép - a bátyja önként jelentkezett katonának Nagyváradra - fontos volt az öccse megörökítése
I10	a) 1943 b) amatőr fényképész b’) B.I. és/vagy a két lány valamelyike c) udvar d) e) 1943 f) B.I., öccse, 2 leány	- az öccse mindig vele volt - unokatestvérével és barátnőjével készítették közösen fényképet - a ház melletti zöldségeskert volt a fiatalok szórakozási helye
I11	a) 1944 b) hivatásos fényképész b’) család c) műterem d) eljegyzés vagy esküvő e) 1944 f) B.I. és férje	- a szükség miatt hamar férjhez kellett mennie - szeretett volna még 4 évet tanulni, s azután férjhez menni - a szilvesztert jövődöbeli férjével töltötte - a család suszter barátja, férje nagybátyja „szerelte” össze a férjével
I12	a) 1944 március 25. b) hivatásos fényképész b’) család c) Gyergyószentmiklós, fapiac, Lőrincz fényképész műterem d) e) 1944 márc 25 én	- esküvőjük alkalmával készítették a fényképet - bátyja ekkorra leszerelt, öccse 4 éves volt, ő volt a család fénye

	f) B.I., szülei, testvérei, férje	
I13	a) 1944 b) amatőr fényképész b') család c) épület tornáca d) e) 1944 f) B.I., férje, 4 barát vagy rokon	<ul style="list-style-type: none"> - Csíkszentsimonban készült a kép, férjének ott volt műhelye, ott laktak egy szobában - meglátogatták a gyergyószentmiklósi rokonok a fiatal, 18 éves asszonyt - édesanyja, öccse rajta van a képen, a többit nem ismeri fel - még nem volt gyermekük - az öccse a tornác karfáján mászkált, féltette, hogy leesik - a földszinten lakó bikapásztor gyerekeivel sokat törődött - 1944 augusztusban a háború miatt ideiglenesen a szentimrei Büdös fürdőbe menekültek, hogy két és fél hónapos terhesen nyugodtabb legyen - Csíkszentsimonból, az állomásról Gyergyószentmiklóstra indultak, de égett a város, szülei csatlakoztak hozzájuk szeptember 7-én - két hétig utaztak Biharpuspökiig - az otthon elrakott málnabefőttet kívánta egész úton, édesanyja a menekültektől próbált kérni neki - 6 napig álltak Sápánál - nem volt lehetőségük a tisztálkodásra, öccsét megfürdették hideg kútvízben - Nyíregyházára mentek nagybátyjához szeptember 29-én - egy zsidó család lakásába szállásolták el őket, a férfiak munkába álltak - az orosz-német csapatok összecsapásának helyszíne lett a város - 4 és fél hónapos fiú magzatát világra hozta anyja és férje segítségével - férje lovat és szekeret szerzett, elindultak a Tiszán túlra - a család kétfelé szakadt - ütközetbe kerültek, egészségi állapota rossz volt imádkozott, hogy ha golyó éri, haljon meg azonnal - Tiszaeszláron szálltak meg - a Bükkön, Lilafüreden csodálta a természet szépségeit - Egerből a Mátrán keresztül indultak tovább, a beteg ló miatt meg kellett szállniuk - kolozsvári menekültekkel találkoztak és barátkoztak össze, disznót vágtak - 1945 februárjáig salgótarjáni távoli

		<p>rokonaiknál maradtak</p> <ul style="list-style-type: none"> - nagy nehézségek árán érkeztek haza Gyergyószentmiklósról, férje nagybátyjához költöztek - férje rokonaival nem tudott jó kapcsolatot kialakítani - 1945-ben, Erzsébet napján megszületett első fia - a szülési fájdalmak jelentkezésekor azt hitték, hogy „hólyaghurutja”, a bábát férje hozatta marhaszekéren - édesanyjára megsértődött, mert az azt mondta, hogy lánya születik - Attila fia azóta is pártfogója - megszülte másik két fiát és leányát - középső fia meghalt, egészségét ez aláásta
I14	<ul style="list-style-type: none"> a) b) amatőr fényképész b') család c) udvar d) e) f) B.I., férje, egy felnőtt és egy gyerek 	<ul style="list-style-type: none"> - 1950-ben telket vásároltak a Temető utcában - a telken levő csúrt alakították át lakássá, áprilistől november végéig abban laktak - a felügyelet nélkül hagyott második fia „leakálva magát” összekente vele a kiságyat - 1954-ben megszületett harmadik fia, 56-ban leánya - régóta vágyott leánygyermekre, férje cigány kislányt vitt neki haza, ő hajszabát akart venni, hogy azt öltöztesse, ha nem leánya születik - sokat vándoroltak a méhekkal, leányukat gyakran vitték magukkal, B.I. szerint azóta is szereti a természetet leánya - 1971-ben meghalt férje - férje mindig arra törekedett, hogy kényelmet teremtsen családjának, fiatalon leget szűkölköztek
I15	<ul style="list-style-type: none"> a) b) amatőr fényképész b') család c) udvar d) ház körüli munka, virágok gondozása e) f) B.I. 	<ul style="list-style-type: none"> - udvarukkal sokat törődtek - nagyobbik fia kertésznek tanult, ő segített a munkákban - ma már csak azt csinálja meg, amit bír a kertben
I16	<ul style="list-style-type: none"> a) 1963 április b) hivatásos fényképész b') család c) Gyergyószentmiklós, műterem d) e) Készült 	<ul style="list-style-type: none"> - családi fényképet készítettek időnként, mert férje asztalosmester vállalkozóként sokat utazott, s vitte magával a fényképet - ezt a fotót pénztárcájában hordta férje

	Gyergyoszentmiklóson 1963 ápr. hónapba f) B.I., férje és 4 gyermeke	
I17	a) b) amatőr fényképész b') család c) mező d) kirándulás (?) e) f) B.I., férje, kisebbik fia, leánya, 2 nő, 2 gyerek	- méhészkedni mindig társasággal mentek - a fényképen a Magyarai család tagjaival láthatók - a fénykép Gyergyószentmiklós környékén, Botváránál készült
I18	a) b) amatőr fényképész b') család c) d) utazás e) f) B.I., férje, 2 férfi, pincér	- 1961-62-ben készült a fénykép Magyarországon, férje rokonainak meglátogatásakor a Balatonon, miközben halászlévet esznek - a képen férje nagybátyja, férje, ő, a sofőr és a pincér van rajta
I19	a) b) amatőr fényképész b') a képen látható társaság c) úton d) utazás e) f) 15 férfi, 1 nő	- méhészek mennek terepnézésre Calafatra - B.I. keresztfia a sofőr - B.I. nem volt jelen az utazáson
I20	a) 1969 június b) hivatásos fényképész b') család c) műterem d) e) f) B.I. 4 gyermeke	- 1979-ben készült a fénykép B.I.-ék 25 éves házassági évfordulója alkalmából - négy gyermeke látható a képen
I21	a) b) hivatásos fényképész b') B.I. vagy leánya c) műterem d) e) f) B.I. és leánya	- leánya érettségizésekor készült fénykép anyáról és lányáról - B.I. számára nagyon kedves fénykép
I22	a) 197 szeptember 29 b) amatőr fényképész b') család c) B.I. gyermekének otthona d) születésnap e) 1973 szeptember 29 f) B.I. és unokája	- 1972-ben született meg első unokája - arra vágyott, hogy leány legyen, hogy fülbevalót ajándékozzon neki - fiú unoka születése esetén szerette volna, hogy nagyapja nevét (Ferenc) kapja
I23	a) 1978 szeptember 10. b) amatőr fényképész	- a leánya esküvőjét követő napon készült a lakás bejárata előtt

	b') család c) ház előtt d) e) 1978 szept 10 én f) B.I., gyermekei és ezek családjai	- az akkori családot ábrázolja, ahhoz képest most nagyobb a család
I24	a) 1995 november 4. b) amatőr fényképész b') család c) B.I. otthona d) 70 éves születésnap e) 1995 nov. 4. 70 év f) B.I, gyermekei és azok családjai (3 gyermeke, 6 unokája)	- 70 éves találkozó estéjén készült a fénykép - a családon kívül öccse és annak felesége látható a képen - a képen 5 unoka látható, azóta 8 van - szép emlék - közeledik a 80. év, egészségesebbnek érzi magát, mint fiatalkorában, bár nem tud mindent dolgozni - nem remélte, hogy ilyen hosszú élete lesz, meglepődöttnek érzi magát
I25	a) 2003 december 30 b) B.I. lánya b') család c) B.I. otthona d) e) 2003 december 30 Szünetben Dédi (Édesanyám) Martina Merci f) B.I. és iker dédunokái	- örül meglevő 5 dédunokájának, főként az ikreknek, mert a másik 3 dédunoka Ausztriában van - tavasszal betegek voltak az ikrek, B.I. imádkozott értük - mindennapi imájába belefoglalja családját

A fényképek és az elbeszélte élettörténetek együttesen megalkotnak egy újabb szöveget. Be kell látnunk, hogy az így képződő szöveg is csupán egy újabb konstrukció. A kétféle – narratív és vizuális-narratív – konstrukció egybevetése egy harmadikat hoz létre még akkor is, ha egyik a másikat kiegészíti, többletjelentéssel ruházza fel. A fényképek adott esetben segíthetnek az elbeszélés hiányosságait kiküszöbölni, mint például az I.24 jelzésű fénykép esetében: B.I. 5 unoka megjelenéséről tudósít a fényképen, míg valójában 6 unokája volt jelen a fényképezés pillanatában. A szövegek minden esetben tudnak valamit mondani a fényképekről, ám az a „valami” nagyon differenciált kategóriát takar: olykor csak megismétli azt, ami a fényképről leolvasható, olykor kiegészíti azt, de előfordul az is, hogy a fényképtől teljesen elrugaszkodva a szöveg önállóan szárnyra kel, nem törődve azzal, hogy a fénykép szerkezete, műfaja, témája nem változik meg. Az elbeszélést kipattantó fénykép azonos marad önmagával akkor is, ha a hozzárendelt szöveg műfajt, témát vált. Nem változik, mert nem változhat: a fényképezőgép örök azonosságra ítélte megszületésének pillanatában. És mégis változik: többletjelentéssel gazdagodhat, elveszítheti jelentőségét. A fényképet használata kimozdítja a változatlan állapotából, és ugyanolyan sérülékennyé teheti, mint amilyen

sérülékenyek, kontextusfüggők az egyes narratív reprezentációk. A két médium támogatja egymást, de vonjuk ki rendre a vizuális-narratív, majd a narratív szálat a kettő által létrehozott konstrukcióból, s az így magára maradt történetet vizsgáljuk meg. Ezt kísérem meg dolgozatom zárómozzanatában.

6.1. A fényképek nélkül érvényesülő élettörténetet tulajdonképpen dolgozatom során már bemutattam, ezek a szövegek képezték a 3. fejezet gerincét. Itt csak egy újabb, eddig meg nem fogalmazott aspektusra szeretném felhívni a figyelmet. A több alkalommal megszövegezett élettörténet mindegyik szöveg egyedisége mellett is tartalmaz azonos mozzanatot. Ezen tulajdonságát érvényesítettem akkor is, amikor az említett fejezetbe a megvalósult szövegek összevetése által egy újabbat hoztam létre. A minden változatba bevont epizódok, ugyanakkor a minden változathoz kimaradó epizódok is rendkívül beszédesek. A megírt élettörténeti epizód kapcsán már említést tettem arra vonatkozóan, hogy feltételezhető az egyénhez kapcsolódó szövegeknek egyféle egymásból merítkező viszonyrendszere. Ez a megállapítás nem teszi semmissé az élettörténetek azon tulajdonságát, hogy mindig az adott (kommunikációs) helyzetben képződik¹⁰⁶, ahhoz igazodik. A történetek szövedékéből megképződő énkép a mindenkori jelenben gyökerezik, mindig aktuális (aktualizált), de nem zárja ki az egyszer már megalkotott szövegek hasznosításának lehetőségét. Erre igen szemléletes példa az a gyermekkorhoz fűződő történet, amely a felgyűjtött történetek mindegyikében megjelenik:

Mivel ketten voltunk testvérek és nagyon szerettük egymást, már 3 éves koromban ovodába jártam a bátyámmal a Zárdába, ahol a Kedvesnővérek tanítottak. Egy alkalommal Édesapánk névnapját ünnepeltük Bíró Nagymamáéknál és verset kellett mondani. A bátyám kezdte a verselést, de mikor elért a bizonyos versrészig elkezdett sírni és nem tudta mondani a verset. Erre az én nagybátyáim és néném engem kezdtek biztatni. Én meg nagy büszkén megjegyeztem „milyen gyáva ni – mán sír”! elkezdtem a versmondást, amit az ovodában tanultunk de mikor ugyan arra a részre értem én is ugyanugy elsírtam magamat mint a bátyám. Lett is erre nagy kacagás. Ilyen bátor, hős voltam én is (Emlékezéseim a gyermekkorról)

Még elmondanék egyet, oda le van írva¹⁰⁷, hogy... a... szüleimnek a névnapját... azt mindig megtartottuk, de ott nagymamánál; nagymama özvegyasszony vót... és... neki vót nagyobb lakása, s ott tartottuk még az ilyen ünnepségüket,... összeülve a testvérekkel

¹⁰⁶ Erről bővebben lásd: Keszeg 2005.

¹⁰⁷ Utalás az *Emlékezéseim a gyermekkorról* című szövegre.

együtt. Bátyám mikor... kellett mondja a versét, édesapámnak vót pontoson névnapja, Szent József, bátyám félállott s... a versét mondta, mondta egy darabig de mikor elérkezett egy bizonyos pontig, mosmár nem emlékszem pontoson, hogy mi... milyen, melyik szakaszig, de azt tudom, hogy amikor... mikor édesapámról vót szó, édesapámat kellett mondani, akkor elkezdett sírni! Én pedig nagy büszkén... mondom... azt mondtam neki: ó, be gyáva! Nē mán sír! Erre a nagynéném... kezdtek én... dédelgētni engēm: gyere lelkēm, gyere, mondd el te a verset úgyesen, mutasd mēg bátyádnak, hogy te el tudod mondani. Hát én nagy büszkén félálltam, mondtam a verset, s pontoson mikor addig a... szóig értem, az édesapámg, akkor én is úgy elkezdtem sírni,... no, levizsgáztam én es a versmondással! (Rövid visszaemlékezés életem történetére)

A... zárdába... jártam, az apácákhoz óvodába, s ott is nagyon szerettek. A... versüket, mindēt hamarabb mēgh... mēgtanultam, mind a... a bátyám, ... osztán mondtam neki, elmondtam örökké a... verseket, amiket má osztán ő tanult, s én... én követtem őt. A... tanulásba. (Elbeszēlt élettörténet)

Ezek az ismétlődések az elbeszēlt élettörténet csomópontjait képezik. Az adott esemény folyamatosan felmerül a történetekben, mert vagy releváns az életpálya szemléltetésében, vagy valamiféle felfokozott affektivitás¹⁰⁸ teszi újra és újra elmondhatóvá, elmondandóvá.

6.2 A kronologikus sorrendbe állított fényképek füzére is ilyen csomópontokat adott ki. És ezek a csomópontok sem feltétlenül az életminőséget megváltoztató események körül képződnek. A mellékletben jól láthatók ezek a csomópontok: a borítékokban, albumokban részben szétszór¹⁰⁹ fényképek újraserkesztése az időrendiség felől akarva-akaratlanul egymás mellé utasította az ugyanabból az alkalomból készült fényképeket. Ez ismételten a fénykép történetében beállt, talán legfontosabb változást, a már sokszor említett demokratizálódást dokumentálja. A több fényképet felölelő sűrűsödési pontok mindegyike amatorképekből tevődik össze; a B.I. által őrzött műtermi fotográfiák sohasem képeznek csomópontot. Az nyelv segítségével megformált élettörténetek is kialakítanak csomópontokat, a fényképek is helyenként elidőznek egy-egy eseménynél, de a két különböző közegben megképződött csomópontok rendszerint nem fedik egymást.

1926 előtt született, szegénysorsú család második gyermekeként. A római katolikus zárdában járt óvodába, ugyanott folytatta elemi tanulmányait, majd elvégezte a polgári

¹⁰⁸ Az iménti példa ide sorolható, ugyanis nem az életpálya sorseseeményszerű mozzanata, de a gyermekkorhoz kapcsolódó kellemes emlék, így nyer létjogosultságot

osztályokat is. Varrodában, inasként tanult mesterséget, barátnői ebből a körből kerültek ki, akikkel az inaskodáson kívül is sok időt töltött együtt kirándulva, sétálva. 1940-41-ben született meg öccse, aki aztán férjhezmeneteléig szinte állandó kísérője lett. 1944 március 25-én ment férjhez K.F. asztalosmesterhez. Férje méhészkedett, ebben a munkában B.I. is rendszerint részt vett. Három fia és egy leánya született, gyermekeikkel együtt is sokat kirándult a család, főként Gyergyószentmiklós környékén. 1971-ben özvegyen maradt. Életének ezt követő éveinek legfontosabb eseményei fiainak megnősülése és az unokák születése. Nagyobbik fiától 1972-ben, 1975-ben és 1981-ben 3 leányunokája született, kisebbik fiától 1981-ben és 1989-ben két fiúunokája, az egyetemi évek után Kolozsvárra férjhez menő leányától 1982-ben egy leányunokája született. Az 1989 szeptembere előtt Ausztriába telepedett középső fia 1992-ben tragikus betegségben meghalt, családja (B.I. két unokája és családjaik, 3 dédunokája) ma is ott él. B.I.-nek négy gyermekétől 8 unokája, s mára már 5 dédunokája van.

A fényképekből kiolvasható élettörténet egyszerre több is, kevesebb is, mint az elbeszélte élettörténet. Több, mert olyan többletinformációkat közvetíthet, amelyek csak a fényképen őrződhetnek meg. Az egyszer elkészült fénykép nem változik, s ha a használat kiemel bizonyos elemeket, másokat pedig mellőz, az attól még a fényképen ott van. Kevesebb, mert lényéből fakadóan képtelen olyan információk közvetítésére, amelyekre a beszélt/írott nyelv alkalmas. Az elbeszélte élettörténet a folytonosság illúzióját próbálja fenntartani, ezért folyamatosan értelmez, kapcsolatokat keres az egyes mozzanatok között, a „üres” részeket kitölti. A fénykép azt rögzíti, ami „akkor” és „úgy” volt, vagy úgy akartuk hogy legyen egyetlen. A fénykép által hagyott „üres” részeket is a nyelv tudja kitölteni az interpretáció során. Ugyanakkor az elbeszélte élettörténetek és a fényképek által kínált történetek kölcsönösen leleplezhetik egymás konstrukció-jellegét. Mint már korábban említettem, a sarkítás a fényképek jellemző attribútuma. Ha megelégszünk a fényképek nézegetésével, meg kell elégednünk azzal is, hogy esetleg a „valóságtól” eltérő képet alakítunk ki B.I.-ről (romantikus képet festhetnénk az légierőknél működő fiatal lányról, aki a fényképen „repülő” katona-egyenruhában díszeleg, vagy levonhatnánk azt az élettörténet egészének szempontjából sokkal inkább részletkérdésnek tűnő következtetést, hogy B.I. dohányzik és tud biciklizni).

¹⁰⁹ Az ilyen pluriszcenikus fényképsorozatok közül néhány bekerült az albumok valamelyikébe, a többi pedig többnyire egy tömbben maradt egy borítékban.

A fényképek csak részben tudják rekonstruálni a befutott életpályát, nem tudják elmondani az egyén életének történetét. A fényképek el tudnak viszont mondani egy történetet az egyén életről, életéből.

Bibliográfia

ASSMANN, Jan

- 1999 A kulturális emlékezet. Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban. Budapest.

BALOGH Júlia

- 2003 „Mosolyogni tessék!” Egy nagykunsági család fotóhagyatékának tanulságai. In: Örsi Julianna (szerk.): Családok, famíliák, nemzetségek. A vérségi kapcsolatok szerepe a változó társadalomban. Túrkeve. 101-108.

BARTHES, Roland

- 2000 Világoskamra. Budapest

BAZIN, André

- 1977 A fénykép ontológiája. In: Eichenbaum, Borisz (szerk.): A film és a többi művészet. Budapest. 510-518.

BÉRES István

- 1992 Egy családi fényképgyűjtemény vizuális antropológiai elemzése. Pécs
1999 Elfelejtett képek egy terepgyakorlatról. In: Fejős Zoltán (szerk.): Tabula 2(2). Budapest. 87-102.
2004 Megjegyzések a családi fotográfiáról (úgy is, mint múzeumi tárgyról). In: Fejős Zoltán (szerk.): Fotó és néprajzi muzeológia. Tanulmányok. Budapest. 183-196.

BOGDÁN Melinda

- 1999 „Itt küldöm neked egész családjunkat...” Egy budapesti polgárcsalád fényképei a századelőn. In: Bán András (szerk.): Körülírt képek. Fényképezés és kultúrakutatás. Budapest. 89-94.

BOURDIEU, Pierre

- 1982 A fénykép társadalmi definíciója. In: Horányi Özséb (szerk.): A sokarcú kép. Válogatott tanulmányok. Budapest. 226-244.

CSILLÉRY Klára, K.

- 1990 Adalékok a paraszti képértelmezéshez és képhasználathoz Magyarországon. In: Kunt Ernő (szerk.): Kép-hagyomány – nép-hagyomány. Miskolc. 50-52.

FEJŐS Zoltán

- 2000 A fotóantropológia és a bemutatás dilemmái. In: Bán András (szerk.): Körülírt képek. Fényképezés és kultúrakutatás. Budapest. 5-8.
- 2004 Miért a fotó? In: Fejős Zoltán (szerk.): Fotó és néprajzi muzeológia. Tanulmányok. Budapest. 7-37.

FLUSSER, Vilém

- 1990 A fotográfia filozófiája. Budapest.

GRANASZTÓI Péter

- 2004 A néprajzi fotográfia dokumentációs értéke. In: Fejős Zoltán (szerk.): Fotó és néprajzi muzeológia. Tanulmányok. Budapest. 63-71.

HOFER Tamás

- 1983 A „tárgyak elméleté”-hez. Felszerelések és tárgyegyüttesek néprajzi elemzése. In: Kósa László (szerk.): Népi kultúra – népi társadalom. Budapest. 39-64.

KESZEG Vilmos (szerk.)

- 2005 Specialisták. Életpályák és élettörténetek. Kolozsvár

KIBÉDI VARGA Áron

- 1993 Vizuális argumentáció és vizuális narrativitás. In: Athenaeum 1(4). 166-179.

KINCSES Károly

- 2000 Hogyan (ne) bánjunk (el) régi fényképeinkkel? Amit a régi fényképekről tudni kell. In: A magyar fotográfia történetéből 17. Kecskemét

KOTKIN, Amy J.

- 1984 Családi fényképezés, családi albumok. In: Vizuális antropológiai kutatás. Munkafüzetek II. Budapest. 71-80.

KUNT Ernő

- 1995 Fotoantropológia. Fényképezés és kultúrakutatás. Miskolc-Budapest.
- 2003 Az antropológia keresése. Documentatio Ethnographica 20., Budapest.

McLEAN, William P.

- 1985 Javaslatok a fénykép szemiotikai definíciójához. In: Horányi Özséb (szerk.): A sokarcú kép. Válogatott tanulmányok. Budapest. 173-178.

MONTVAI Attila

- 1986 Fotográfia és kultúra. Budapest.

MUSELLO, Chistopher

- 1987 A családi fényképek és a vizuális kommunikáció vizsgálata. In: Vizuális antropológiai kutatás. Munkafüzetek II. Budapest. 27-69.

NIEDERMÜLLER Péter

- 1988 Élettörténet és életrajzi elbeszélés. In: Ethnographia IC. 376-389.

NORA, Pierre

- 2003 Emlékezet és történelem között. In: Múlt és jövő 4. www.multesjovo.hu

ÖRSI Julianna

- 2004 2003 Festmények, fényképek, filmek a családi emlékezés szolgálatában. In: Örsi Julianna (szerk.): Családok, famíliák, nemzetségek. A vérségi kapcsolatok szerepe a változó társadalomban. Túrkeve. 109-118.

PALYA Bea – SÁNDOR Ildikó

- 1999 Női szerepek a siratókban. In: Küllös Imola (szerk.): Hagyományos női szerepek.
Nők a populáris kultúrában és a folklórban. Budapest.

ROMSICS Imre

- 2000 Fényképek a Viski Károly Múzeum gyűjteményeiben. In: Néprajzi Értesítő XXXII. 79-90.

SONTAG, Susan

- 1981 A fényképezésről. Debrecen.

STEMLERNÉ BALOG Ilona

- 1988 A fénykép mint történeti forrás. In: Tarcai Béla (szerk.): A fénykép mint történeti forrás országos szakmai konferencia Miskolcon. Miskolc. 4-14.

TARCAI Béla

- 1996 Fotográfia és társadalom. Fényképezési és fényképhasználati szokások 1900 körül. In: A Herman Ottó Múzeum Évkönyve 33-34. Miskolc. 453-465.

VÉGVÁRI Lajos

- 1977 Kép és fénykép (A képlátás alakulása a XX. század művészetében). In: Fotóművészet. Elméleti és történeti tanulmányok. Budapest. 22-84.